

İSTANBUL

İSTANBUL
POLİTİK ARAŞTIRMALAR
ENSTİTÜSÜ

POLİTİKA RAPORU

TÜRKİYE'NİN
DIŞ POLİTİKASINDA
ÖNE ÇIKAN
UYUŞMAZLIKLAR
2022

DR. CİHAN DİZDAROĞLU
DR. PINAR SAYAN

ARALIK 2022-007

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
DERNEĞİ TÜRKİYE
TEMSİLCİLİĞİ

POLİTİKA RAPORU

**TÜRKİYE'NİN
DIŞ POLİTİKASINDA
ÖNE ÇIKAN
UYUŞMAZLIKLAR
2022**

DR. CİHAN DİZDAROĞLU

DR. PINAR SAYAN

ARALIK 2022-007

YAZARLAR

DR. CİHAN DİZDAROĞLU

Dr. Cihan Dizdaroglu, Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi ve İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü'nde IstanbulPol-HBS araştırmacısı olarak görev yapmaktadır. Daha önce Coventry Üniversitesi Centre for Trust, Peace and Social Relations (CTPSR) bünyesinde Marie-Curie araştırmacısı (2018-2020), Kadir Has Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim görevlisi (2018-2021) olarak çalışmıştır. Aynı zamanda Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi Müdürü (2017-2018) ve Uluslararası İlişkiler Konseyi'nde (UİK) Proje Koordinatörü (2009-2018) olarak da görev almıştır. Halen Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin yardımcı editörlüğü görevini de yürütmektedir.

Cihan Dizdaroglu, doktorasını Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Akademik ilgi alanları arasında Eleştirel Barış ve Çatışma Çalışmaları, Gençlik ve Barış İnşası, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Kıbrıs Sorunu, Türkiye-AB ilişkileri ve Türk-Yunan ilişkileri özelinde Türk Dış Politikası yer almaktadır.

PROJE ASİSTANLARI:

Berfin ÖZYAN, Gizem BAYGÜN

DR. PINAR SAYAN

Dr. Pinar Sayan, Beykoz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktor öğretim üyesi, IstanbulPol'de uzman ve Raoul Wallenberg Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Martin Alexandersson Bursu, Jean Monnet Bursu, Humanity in Action Pat Cox Programı, İsveç Enstitüsü Bursu, Georg Eckert Enstitüsü Bursu'nun da aralarında olduğu bir çok destekten yararlanmıştır. Daha önce, Cambridge Üniversitesi, Stockholm Üniversitesi ve Georg Eckert Enstitüsü'nde misafir araştırmacı; Imagine Center for Conflict Transformation'da Türkiye direktörlüğü; Caucasus Edition – Journal of Conflict Transformation'da editörlük; Roman Medya'da yöneticilik ve Columbia Üniversitesi'nde Alliance for Historical Dialogue and Accountability Fellowship programında yer almıştır. Çatışma dönüşümü, insan hakları, azınlık haklarıyla ilgili sivil toplum projelerinde yer almaktadır. Çalışma alanları arasında Avrupa siyasetinde milliyetçilik ve etnik politika; barış inşası ve çatışma dönüşümünde yerel ve uluslararası aktörlerin rolü bulunmaktadır.

Tüm hakları saklıdır. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü'nün izni olmadan bu çalışmanın hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz.

Bu çalışmada belirtilen görüşler yazarlara ait olup, IstanbulPol ve Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin kurumsal görüşleriyle kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

GİRİŞ

Türkiye'nin dış politika tercihlerinin ulusal ve uluslararası gündemin önemli bir konusu olması nedeniyle İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (IstanPol) Dış Politika Programı bünyesinde geçtiğimiz yıl ilk defa “Türkiye'nin Dış Politikasında Öne Çıkan Uyuşmazlıklar” raporu hazırlanmıştır.¹

Rapor kapsamında, Türkiye'nin geçmişten günümüze müdahil olduğu ve hala devam eden uyuşmazlıkları temel alınarak Libya, Suriye, Irak, Dağlık Karabağ, Ukrayna, Yunanistan ve Kıbrıs meselelerine odaklanılmış ve her bir uyuşmazlığın arka planının yanı sıra uyuşmazlığın taraflarının pozisyonları da ortaya koyulmuştur. Sadece uyuşmazlık taraflarının değil, aynı zamanda söz konusu uyuşmazlıklara müdahil olan ABD, AB, Rusya gibi üçüncü taraflarla ilişkiler de rapor kapsamında tartışılmıştır. 2022 yılının sonunda yayınlanan bu rapor ise söz konusu vakalarda geçtiğimiz yıldan bu yana yaşanan gelişmelere ek olarak, Türkiye'nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Mısır ile ilişkilerini de kısaca ele almıştır.

Türkiye'nin dış politikasındaki uyuşmazlıkların temel olarak resmi politika ve söylemler baz alınarak incelendiği bu raporun düzenli aralıklarla güncellenmesi planlanmaktadır. Gelecek yıllarda yazılması planlanan raporlarda, bahsi geçen uyuşmazlık alanlarında yaşanan gelişmelerle ortaya çıkabilecek yeni sorunların ele alınmaya devam edilmesi, bu konularla ilgilenen kişilerin faydalanabileceği bir arşivin oluşmasına da katkı sağlayacaktır. IstanPol Dış Politika Programı bünyesinde yürütülen diğer araştırmalarla birlikte değerlendirildiğinde, Türk iç siyasetinin dış politikaya yansımaları, iç ve dış politika arasındaki geçişkenlikler, kamuoyunun dış politikaya ilişkin bakış açısı gibi konularda geleneksel

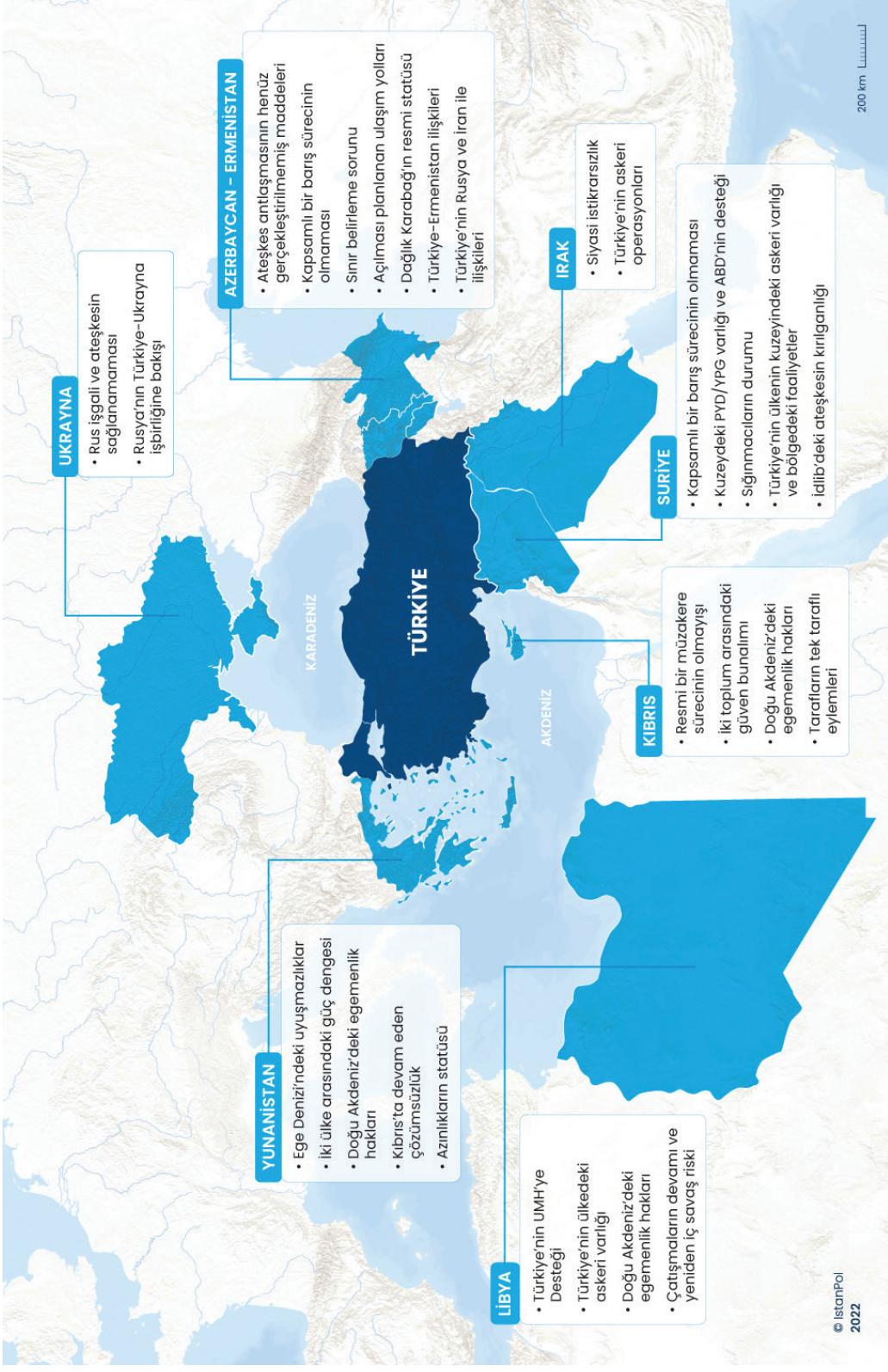

2022 yılının sonunda yayınlanan bu rapor ise söz konusu vakalarda geçtiğimiz yıldan bu yana yaşanan gelişmelere ek olarak, Türkiye'nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Mısır ile ilişkilerini de kısaca ele almıştır.

---

bakış açısına ek olarak sorunların insani, çevresel ya da toplumsal cinsiyet boyutları gibi farklı alanlarla ilişkisine de ışık tutulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalardan yola çıkılarak, IstanPol tarafından uyuşmazlık alanlarına ilişkin yıl içinde yürütülen toplantılara ek olarak alanında uzman kişilerin ele alacağı derinlemesine araştırma, analiz ve politika önerileri de hazırlanmaktadır.

HARİTA 1: TÜRKİYE'NİN YAKIN ÇEVRESİNDEKİ UYUŞMAZLIKLAR VE BAŞLICA DIŞ POLİTİKA SORUNLARI

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN UYUŞMAZLIKLAR

KIBRIS

Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik tüm tarafların resmi olarak Temmuz 2017’de bir araya geldiği Crans Montana sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından oluşan güvensizlik ortamı halen varlığını korumaktadır. Halihazırda taraflar arasında resmi bir müzakere süreci bulunmamakla birlikte, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri António Guterres’in girişimleri çerçevesinde taraflar gayri resmi ortamda da olsa bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Bu yönde atılan adımlar arasında 27-29 Nisan 2021’de Cenevre’de gayri resmi formatta düzenlenen 5+1 toplantısı ile 27 Eylül 2021’de New York’ta BM Genel Sekreteri’nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)² lideri Nikos Anastasiadis ile yaptığı gayri resmi görüşme sayılabilir. Tüm bu girişimlere rağmen yeni bir müzakere sürecinin başlatılabilmesi için taraflar arasında uygun bir zemin olmadığı görülmektedir. Böylesi bir zemin yokluğu, Mayıs 2021’de BM Genel Sekreteri’nin görevlendirdiği geçici Kıbrıs Özel Temsilcisi Jane Holl Lutte’nin (2018-2021) özel sektörde üst düzey bir yöneticilik görevine getirilmesiyle boşalan göreve henüz bir atama yapılmaması konusunda da kendini göstermiştir, nitekim Türk tarafı özel temsilci atanmasının uygun olmadığını belirtmiştir.³

Bu süreçte Kıbrıs sorunuyla ilgili görev değişimleri devam etmiş, BM Genel Sekreteri’nin Kıbrıs Özel Temsilcisi ve BM Barış Gücü (UNFICYP) Misyon

Şefi Elizabeth Spehar’ın (2016-2021) görev süresinin dolmasıyla birlikte söz konusu göreve 30 Kasım 2021 tarihinde Colin Stewart atanmıştır. Benzer şekilde, 2013’ten beri GKRY’nin Kıbrıs Baş Müzakerecisi görevini yürüten Andreas Mavroyiannis’in cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmak üzere Nisan 2022’de istifası üzerine bu göreve 15 Mayıs 2022’de Menelaos Menelaou getirilmiştir.⁴

Taraflar arasında resmi barış müzakerelerin başlamasına yönelik herhangi bir olumlu hava olmamasına rağmen, BM Genel Sekreteri Guterres taraflar arasında ortak bir zemin bularak tarafları müzakere masası etrafında bir araya getirme yönündeki taahhüdüne uygun olarak girişimlerine devam etmektedir. Bu çerçevede BM Siyasi İşler Bölümü Avrupa, Orta Asya ve Amerika Genel Sekreter Yardımcısı Miroslav Jenca, 2022 yılının Nisan, Temmuz ve Kasım aylarında Kıbrıs’a giderek her iki tarafla da temaslarda bulunmuş ve Genel Sekreterin konuyla ilgili taahhütlerini yinelemiştir.⁵

Önümüzdeki dönemde Kıbrıs sorununa taraf ülkelerin neredeyse tamamında gerçekleşmesi planlanan seçimler dolayısıyla bu konuda bir ilerleme sağlanmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Nitekim GKRY’de Şubat 2023’te cumhurbaşkanlığı, Yunanistan’da Haziran 2023’te yapılması öngörülen parlamento ile Türkiye’de Haziran 2023’te planlanan parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri tüm dikkatlerin iç siyasete çevrilmesini beraberinde getirecektir. Benzer şekilde Birleşik Krallık’ta iç siyasette yaşanan koltuk değişimleri de önümüz-

deki yıl tarafların tamamının dikkatinin farklı konularda olacağına işaret etmektedir. Tüm bunların yanı sıra Ada'da tarafların müzakere pozisyonlarında süregelen ayrılık da olumsuz bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Bilindiği üzere, Ekim 2020'de KKTC Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Ersin Tatar liderliğinde Kıbrıs Türk tarafının -Türkiye'nin de aktif desteğiyle- savunduğu "egemen eşitliğe dayalı, iki devletli bir çözüm" politikası BM Güvenlik Konseyi parametreleriyle örtüşmemekte ve Kıbrıs Rum tarafının çözümsüzlük konusunda Türk tarafını suçlamasını da beraberinde getirmektedir. Kıbrıs konusunda geçtiğimiz yıl hazırlanan raporda tespit edilen başlıca sorunlar ("İki Toplum ve Liderler Arasındaki Güven Bunalımı" diğer başlıklar altında değerlendirilmiştir) devam eden bölümde başlık olarak korunmaya çalışılsa da, her bir sorunun içeriğinde yaşanan değişiklikler bu rapor kapsamında ele alınmıştır.

Öne Çıkan Konular

Resmi bir müzakere sürecinin olmayışı: Kıbrıs'ta taraflar arasında Crans Montana'dan bu yana devam eden güven bunalımına paralel olarak, tarafların müzakere politikalarındaki ayrışmanın daha belirgin hale gelmesi de resmi bir müzakere sürecinin başlamasına engel olmaktadır. Kıbrıs sorununun çözümü için BM himayesinde yürütülen müzakereler çerçevesinde taraflar, 1977-1979 Doruk Zirveleri uyarınca, "iki toplumlu, iki kesimli ve siyasi eşitliğe dayalı federasyon" temelinde bir çözüm konusunda uzlaşmaya çalışmaktadır. Son iki yıldır Kıbrıs Türk tarafının "egemen eşitliğe dayalı iki devletli bir çözüm" politikasını benimsemesi ve bu yönde girişimlerde bulunması (KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatı'nda gözlemci seçilmesi, UNFICYP görev süresine ilişkin doğrudan KKTC ile SOFA olarak bilinen Kuvvetler Anlaşması Statüsü imzalaması⁶ vb.) taraflar arasında karşılıklı suçlamaları beraberinde getirmektedir. Buna cevaben, Kıbrıs Rum tarafı gerek Annan Planı referandumu gerekse de Crans Montana sürecindeki uzlaşmacı olmayan tutumuna rağmen, müzakere sürecindeki durgunluğun sorumlusu olarak Kıbrıs Türk tarafını ve Türkiye'yi suçlamaya devam etmektedir.

Doğu Akdeniz: Kıbrıs adası etrafındaki doğal kaynakların varlığı ve burada tarafların tek taraflı olarak

yürüttüğü bölge sınırlama, lisanslama, arama ve sondaj vb. faaliyetler kıyıdaş ülkeler başta olmak üzere uluslararası enerji firmalarını da içine alan bir sorun alanı olarak varlığını devam ettirmektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna arasında devam eden savaşa paralel olarak yaşanan enerji sorunu çerçevesinde önemi artan bölgede tarafların uzlaşmaz tutumları işbirliğini de engellemektedir. Kıbrıs Türk tarafının 2019'da bölge hidrokarbon kaynaklarının ortak kullanımı için uluslararası bir komisyon kurulması yönündeki önerisini Temmuz 2022'de genişleterek yinelemesine rağmen bir ilerleme kaydedilememiştir. Bölgede GKRY, İsrail ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve *EuroAsia Interconnector*⁷ projeleri çerçevesinde devam eden enerji işbirliklerinin yanı sıra Türkiye'nin de Libya'yla hidrokarbon alanındaki işbirliği girişimlerini yenilemesi⁸ taraflar arasında gerilimi tırmandırmaktadır (Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmelerle ilgili olarak ayrıca bkz. Libya, Yunanistan bölümleri).

2023'te Türkiye, Yunanistan ve GKRY'de yapılacak seçimler tüm dikkatlerin iç siyasete çevrilmesini beraberinde getirecektir.

Tarafların tek taraflı eylemleri: Resmi müzakerelerin ve güven artırıcı önlemlerin olmadığı bir ortamda Kıbrıs'ta tarafların tek taraflı olarak yürüttüğü eylemler güven bunalımını daha da derinleştirmektedir.⁹ Tek taraflı eylemler arasında GRKY'nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa başta olmak üzere üçüncü ülkelerle askeri işbirliği anlaşmaları ve tatbikatları, GRKY'nin mülteci geçişini önlemek amacıyla ara bölgeye dikenli tel, kamera ve ekstra polis gücü yerleştirme kararı, KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci ülke olarak kabulü, Kıbrıs Türk tarafının UNFICYP'in doğrudan KKTC ile SOFA imzalaması talebi sayılabilir.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDEKİ BAŞLICA SORUNLAR

Türk-Amerikan ilişkileri uzunca bir süredir tarafların müttefiklik ruhuna uymayan politik tercihleri sebebiyle gergin bir seyir izlemektedir. ABD Başkanı Joe Biden'ın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde taraflar her ne kadar "ilişkilerin stratejik doğası ve karşılıklı çıkar ilişkileri temelinde işbirliği"¹⁰ çerçevesinde yürütülmesinde mutabık kalsalar da ilişkilerdeki soğukluk (Türkiye'nin İsveç ve Finlandiya konusundaki tutumu, F-16 ve S-400 meseleleri, ABD'nin Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve silahlı kolu Halk Savunma Birlikleri'ne (YPG) desteği, Gülen'in iadesi, Halkbank davası vb. sorunların varlığı) hala devam etmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı ve Türkiye'nin taraflar arasında bir tahıl koridorunun açılması girişimleri Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilimin azaltılması için yeni fırsatlar sunsa da geçtiğimiz yıl tespit edilen ve aşağıda benzer başlıklar altında incelenen başlıca sorunların varlığı ve devamı ilişkilerin seyrini belirleyecek niteliktedir. Bu yıl iki ülke arasındaki sorunlara yenileri eklenirken, mevcut sorunların da içeriğinde yaşanan gelişmeler aşağıda yansıtılmıştır:

Önce Çıkan Konular

İsveç ve Finlandiya'nın Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Üyelikleri: Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında gündeme gelen İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyelikleri konusunda Türkiye'nin çekinceleri iki müttefik arasındaki sorunlara bir yenisini daha eklemiştir. Türkiye, terör örgütü olarak tanımladığı PYD/YPG, FETÖ vb. örgütlere destek verdiklerini iddia ederek söz konusu iki ülkenin üyeliklerini veto edeceği sinyalini vermiştir. Türkiye'nin itirazları, Türkiye, İsveç ve Finlandiya arasında 28 Haziran 2022'de imzalanan üçlü mutabakat ile giderilmiş ve iki ülkenin NATO üyeliğinin önü açılmıştır.¹¹ İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üye olarak katılması için onay işlemleri NATO üyesi 30 ülkenin 28'i tarafından tamamlansa da Türkiye ve Macaristan onay işlemlerini bekletmeye devam etmektedir. Macaristan Başbakanı Viktor Orban iki ülkenin onay süreçlerinin Şubat 2023'te Macaristan parlamentosunun ilk toplantısında ele alınıp onaylanacağı sinyalini verirken,¹² Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündeminde iki ülkenin üyeliklerine onay sürecinin bulunmayışı ve seçimlerden sonraya kalma ihtimali Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye ve gündemi meşgul etmeye devam edeceği ifade edilebilir.

S-400 füze savunma sistemleri / F-16 Modernizasyonu: Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı fakat henüz etkinleştirmede olduğu S-400 füze savunma sistemleri uzunca süredir gerek ABD gerekse de Türkiye'nin diğer NATO müttefikleriyle ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Türkiye'nin S-400 kararı sonrası ABD yönetimi Türkiye'yi ortağı olduğu F-35 askeri uçak programından çıkartmış ve Türkiye'ye karşı "Hasımlarla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Yasası" (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA) yürürlüğe sokmuştur.¹³ Türkiye, F-35 programı için yaptığı 1,4 milyar dolarlık ödemenin F-16 askeri uçaklarının modernizasyonunda ve 40 yeni uçağın alınmasında kullanılması talebi halen ABD Kongresi'nin onayında beklemektedir. Kasım ayında ABD Kongresi ara seçimleri sonrası, Türkiye'ye yapılması planlanan satış bloke eden Temsilciler Meclisi'nde Cumhuriyetçilerin çok az bir farkla da olsa üstünlük sağlamalarının satış kararı üzerindeki olası etkileri Türk hükümeti tarafından yakından takip edilmektedir. İki ülke arasında her fırsatta gündeme gelen konu, en son Başkan Biden ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında 15 Kasım'da Endonezya'da gerçekleşen G-20 Zirvesi görüşmesinde de başlıca gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Biden yönetiminin Kongre'yi ikna çabaları devam ederken, söz konusu onay sürecinin bir önceki başlıkta ele alınan İsveç ve Finlandiya'nın üyelik işlemlerinin onaylanması sürecinde müzakere edilebileceği düşünülmektedir.¹⁴

Bunun yanı sıra, 24-25 Ağustos 2022'de Yunanistan'a bağlı Girit adasında konuşlu S-300 füze sistemlerinin Türk askeri uçaklarına radar kilidi atması gibi taciz girişimleri sonucu bunun Türkiye'yi "S-400'leri aktive etmeye" itebileceği, şayet Türk hükümeti böyle bir girişimde bulunursa bunun ABD'yle ilişkilerde sorun yaratacak şekilde değil, bir pazarlık unsuru olarak uygulanması gerektiği de tartışılan konular arasında yerini korumaktadır.¹⁵ Benzer şekilde, ABD'nin GKRY'ye uyguladığı silah satış kısıtlamasını tamamen kaldırdığına yönelik kararı da Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine ve bu konudaki söylemlerine olumsuz şekilde yansımaktadır¹⁶ (Ayrıca bkz. Türkiye-Rusya, Yunanistan ve Kıbrıs bölümleri).

ABD'nin PYD ve YPG'ye verdiği destek: Türkiye'nin PKK'nın uzantısı olarak gördüğü ve terör örgütü listesinde yer alan PYD/YPG'ye yönelik ABD yönetiminin desteği ilişkilerde sorun yaratmaya devam etmektedir. 13 Kasım 2022'de Taksim'de meydana gelen bombalı saldırıyı düzenleyen kişinin PKK/PYD ile ilişkili olduğunun açıklanması ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun açıklamasında "Amerikan Büyükelçiliğinin taziye dilemesini kabul etmiyoruz, reddediyoruz"¹⁷ ifadeleri sorunun ikili ilişkilere nasıl yansıdığı somut bir örneğidir. Soylu'nun açıklamasından bir gün sonra Endonezya'da düzenlenen G20 Zirvesi sırasında ABD Başkanı Joe Biden'ın taziye mesajını doğrudan Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a iletmesi sorunun büyümeden çözülmesini de beraberinde getirir de ikili ilişkilere bu konu sorun yaratmaya devam edecektir.

Halkbank Davası: İran'a uygulanan yaptırımları ihlal ettiği gerekçesiyle ABD'de Halkbank aleyhine dava açılmıştır. Halkbank davasına yönelik gelişmeler halen ikili ilişkilerin seyri açısından izlenmesi gereken önemli sorun alanları arasındadır.

YUNANİSTAN

Türkiye ve Yunanistan arasında 2020 yazında Doğu Akdeniz özelinde yaşanan gerilimin seviyesi üçüncü aktörlerin (Almanya ve NATO başta olmak üzere) arabuluculuk girişimleriyle düşürülmüş ve taraflar beş senelik bir duraksamanın ardından 25 Ocak 2021'de İstanbul'da ve ardından 17 Mart 2022'de Atina'da olmak üzere istikşafı¹⁸ görüşmelere tekrar başlamıştır. Taraflar arasında 2021 başında yürütülen görüşmede, diyalog kanallarının canlandırmanın yanı sıra iki ülke arasında bir "pozitif gündem" yaratılarak ilişkilerin iyileşmesi yönünde de bir karar alınmıştır. İki ülke arasında pozitif gündem çerçevesinde yürütülen diyalog toplantıları ve üst düzey ziyaretler ilişkilere ilişkin olumlu bir hava yaratmıştır. Yunanistan Başbakanı Kyriakos Mitsotakis'in 17 Mart 2022'de İstanbul ziyareti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la yaptığı ikili görüşme Türk-Yunan ilişkilerinde "yeni bir dönem başlangıcı" olarak anılmıştır. Nitekim söz konusu görüşmelerde liderler güven artırıcı önlemler için görüşmelerin yürütülmesi, iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzey İşbirliği Konseyi'nin¹⁹ sonbaharda Selanik'te toplanması gibi konularda mutabık kalmıştır.²⁰ Tüm bu girişimlere rağmen taraflar arasında tarihsel olarak yıllardır devam eden uyuşmazlıklara ilişkin herhangi bir ilerleme sağlanması mümkün olmazken, özellikle Yunanistan Başbakanı Mitsotakis'in Mayıs ayında ABD'ye yaptığı resmi ziyaret kapsamında ABD Kongresi'ndeki konuşması ilişkilerde gerilimi tekrar tırmandırmıştır.²¹ Söz konusu konuşmada Başbakan Mitsotakis'in, Türkiye'nin hassas olduğu iç ve dış politika konularını gündeme getirmesi,

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alması ve ABD'nin savunma tedariki konularında dikkat etmesi gerektiğini gündeme getirerek üstü örtülü bir şekilde Türkiye'nin aleyhine söylemleri Ankara'da tepkiyle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Artık benim için Mitotakis diye birisi yok"²² yönündeki çıkışı sonrasında iki ülke ilişkilerinde bir süredir devam eden diyalogun artırılması ve ilişkilerin iyileştirilmesi yönündeki tüm adımlar da son bulmuştur. Türkiye ve Yunanistan'da 2023'te yapılması planlanan seçimlerin yaklaşmasının da etkisiyle ikili ilişkiler son altı aydır gergin bir seviyede devam etmekte ve bu gerilim iki ülke arasındaki diyalog mekanizmalarının tekrar canlandırılmasını da engellemektedir. Tarafların özellikle Ege'deki karşılıklı restleşmeleri ve tacizleri sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan konuya ilişkin 3 Eylül 2022'de yaptığı bir açıklamada "Vakti saati geldiğinde gereğini yaparız. Bir gece ansızın gelebiliriz"²³ ifadeleri Yunanistan'da endişeyle karşılanmıştır. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan 20 Eylül 2022'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada "Yunanistan'dan gerginlik ve tahrik siyasetini bırakarak, işbirliği ve dayanışma çağrılarımıza kulak vermesi"²⁴ yönündeki ifadelerini Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki diyalog çağrısı üzerinden yinelese de bu çağrı karşılık bulmamıştır. Yunanistan Başbakanı Mitsotakis BM Genel Kurulu'nda yaptığı açıklamasında, Erdoğan'ın sözlerine cevaben bu dilin "barışçıl değil, saldırgan"²⁵ olduğu eleştirisini dile getirmiştir.

İki ülke arasındaki gerilim izlenen politikalara yansımalarının ötesinde taraflar arasında tarihsel olarak devam eden uyuşmazlıklara yönelik olarak da tarafların kışkırt-

tıcı ve suçlayıcı ifadelerini beraberinde getirmektedir. Taraflar arasındaki diyalog kanallarının açık olmaması da kısa vadede bu konular üzerinde diyalogunu engelleyecek niteliktedir. Geçtiğimiz yıl tespit edilen başlıca sorunlar bu seneki raporda birebir korunurken, iki ülke arasında değişen güç dengesi ayrı bir madde olarak ele alınmıştır. İki ülke arasında öne çıkan konular yaşanan gelişmeler ise aşağıda ifade edilen her bir madde kapsamında kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Önce Çıkan Konular

Ege Denizi: Geleneksel uyuşmazlıkların başında gelen Ege Denizi'ne ilişkin taraflar arasındaki ayrılıklar, özellikle iki ülke arasında diyalogun olmadığı son aylarda gündemi yoğun bir şekilde etkilemektedir. Taraflar arasında özellikle hava sahası, Ege adalarının gayri askeri statüsü ve kara sularının mevcut genişliği uyuşmazlıkları üzerinden karşılıklı suçlamalar devam ederken, taraflar bu konulardaki itirazlarını Birleşmiş Milletler nezdinde de gündeme getirmeye devam etmektedir. Yaz aylarında Ege'de meydana gelen karşılıklı tacizle, Türk F-16'larının taciz edilmesi, NATO görevi sırasında Türk uçağına radar kilidi atılması ve son olarak Girit'e konuşlu S-300 füzelerinin yine Türk uçaklarına radar kilidi atması gibi gelişmeler Türkiye tarafında sert bir tepkiye neden olmuştur.²⁶ Benzer şekilde Yunanistan da Türkiye'nin Ege'deki tacizlerine tepki vermekte ve bu tacizlerin istatistiklerini yayınlamaktadır.²⁷ Bu gerilim tarafların uyuşmazlıklara yönelik kullandığı üsluba da yansımakta ve ilişkilerdeki gerilimi artırmaya devam etmektedir. Özellikle Ege uyuşmazlıklarından adaların gayri askeri statüsü ile adaların egemenlik hakları üzerinden tarafların karşılıklı suçlama ve tacizleri önümüzdeki dönemde de ilişkileri etkilemeye devam edecektir.

İki Ülke Arasındaki Güç Dengesi: Türkiye'nin özellikle NATO müttefikleriyle ilişkilerinde yaşadığı sorunlar Türkiye-Yunanistan arasındaki ikili ilişkilere de yansımaya devam etmektedir. Özellikle Türkiye'yle sorun yaşayan ABD ve Fransa gibi ülkelerin Yunanistan'la yakınlaşması Türkiye'den tepkiyle karşılanmaktadır.²⁸ Yunanistan-Fransa arasında 28 Eylül 2021'de imzalanan Savunma ve Güvenlik Alanlarında İşbirliğine Yönelik Stratejik Ortaklık Anlaşması iki ülke arasındaki

güç dengesini etkileyecek niteliktedir. Nitekim anlaşma uyarınca, Yunanistan'ın Fransa'dan 3 adet fırkayetn ile 6 adet Rafale savaş uçağı alması gündeme gelmiş, ayrıca iki ülke herhangi bir ihlal veya çatışma durumunda birbirilerini destekleme kararı almışlardır.²⁹ Buna ek olarak, Türkiye-ABD'yle ilişkilerinde yaşanan mevcut sorunlar varlığını devam ettirirken, 14 Ekim 2021'de Yunanistan-ABD Karşılıklı Savunma İşbirliği Anlaşması'nın genişletilerek yenilenmiştir. Söz konusu anlaşma uyarınca ABD, Yunanistan'daki Dedeğaç Üssü ve Girit Adası'ndaki Suda Üssü'ne daha fazla askerini konuşlandırabilme imkanı elde etmiştir.³⁰ Türkiye ve Yunanistan arasındaki mevcut güç dengesini değiştiren tüm bu gelişmeler iki ülke arasındaki gerilimi tırmandırma potansiyeline sahiptir.

Doğu Akdeniz: Doğu Akdeniz'deki yetki alanları ve enerji kaynaklarının paylaşımı, 2020 yazından bu yana iki ülke ilişkilerinde gerginliği artıran önemli uyuşmazlık konuları arasında yerini korumaktadır. Türkiye'nin Kasım 2019'da Libya ile Yunanistan'ın ise Ağustos 2021'de Mısır'la imzaladıkları bölgeye yönelik anlaşmalar ilişkilerin gerilmesine neden olurken, üçüncü tarafların (Almanya ve NATO) uyuşmazlığa müdahil olmasıyla gerilim azalmıştır. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında yaşanan enerji krizine paralel olarak bölgenin önemi tekrar artarken, bölgede Türkiye, Suriye ve Lübnan dışındaki kıyıdaş ülkeler arasında kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu da tekrar gündeme getirmiştir. Türkiye'nin bölgede kendisini dışarıda bırakan söz konusu girişimi kırmak ve Türkiye ve KKTC'nin bölgedeki haklarını korumak amacıyla donanması ve araştırma gemileriyle arama faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Türkiye'nin izlediği politikalar Yunanistan ve GKRY başta olmak üzere, özellikle AB tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Örneğin, Avrupa Komisyonu tarafından 12 Ekim 2022'de açıklanan 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin üye ülkelerin "egemenliklerine ve toprak bütünlüğüne saygılı olması" ve "bölgedeki istikrar için tansiyonu düşürmesi" gerektiği ifade edilmektedir.³¹ Bu eleştirilere rağmen Türkiye bölgedeki faaliyetlerine paralel olarak, tüm kıyıdaş ülkelere Doğu Akdeniz'de "barış ve istikrarın sürdürülmesinin hak ve hukuka saygı duyulmasına bağlı" olduğu bu çerçevede tüm kıyıdaş ülkelerin dahil olduğu bir "Doğu Akdeniz konferansı" toplanması çağrısını yapmaya devam etmektedir.³²

Son dönemde Türkiye'nin bölge ülkelerinden İsrail ve Mısır'la ilişkilerini geliştirme yönünde attığı adımlar ile Libya'yla 2019'da imzalanan mutabakatın devamı niteliğinde olacak şekilde 3 Ekim 2022'de hidrokarbon arama yetkisi içeren bir anlaşma imzalaması Yunanistan tarafından endişeyle karşılanmıştır.³³ Nitekim anlaşmanın hemen akabinde Mısır'ı ziyaret eden Yunanistan Dışişleri Bakanı Nicos Dendias, Mısırlı meslektaşıyla yaptığı açıklamada anlaşmanın "yasadışı" olduğu ifade etmiştir.³⁴ Doğu Akdeniz, her iki ülkenin bölgede izlediği politikalar ve kurdukları ittifaklar nedeniyle bir gerilim alanı olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir (Ayrıca bkz. Kıbrıs, Libya ve Türkiye-AB ilişkileri bölümleri).

Kıbrıs'ta devam eden çözümsüzlük: Kıbrıs'ta aktif bir barış müzakeresi sürecinin bulunmamasının yanı sıra

Türkiye ve Yunanistan'ın farklılaşan politikaları zaman zaman iki ülke ilişkilerine de yansımaktadır. Türkiye'nin KKTC ve Yunanistan'ın GKRY ile yakın ilişkileri sadece ikili ilişkilere değil, aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir (ayrıntılar için bkz. Kıbrıs ve Türkiye-AB İlişkilerinde Başlıca Sorunlar bölümleri).

Azınlıklar: Türkiye ve Yunanistan arasında geleneksel uzlaşmazlıklar arasında Türkiye ve Yunanistan'da yaşayan azınlıkların kimlik, eğitim, din vb. hakları da yer almaktadır. Özellikle iki ülke ilişkilerinin gergin olduğu dönemlerde karşılıklı suçlamaların arttığı tarihsel bir gerçeklik olarak varlığını devam ettirmektedir. Son dönemde Yunanistan'ın Batı Trakya'da öğrenci sayısı azlığı nedeniyle kapatma kararı aldığı Türk ilkokulları üzerinden taraflar arasında karşılıklı suçlamalar yaşanmıştır.³⁵

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDEKİ BAŞLIKA SORUNLAR

Uzunca bir süredir durağan seyreden Türkiye-AB ilişkilerinin iyileştirmesi yönünde atılan adımlara rağmen taraflar arasındaki güven bunalımı varlığını korumaya devam etmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından 12 Ekim 2022'de açıklanan 2022 Türkiye Raporu'nda ifade edilen, Türkiye'nin reform sürecindeki negatif eğilimin devamı ile demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel haklar ve yargı bağımsızlığı gibi konularda yaşanan sorunlar ilişkilerin geleceği için iyimser bir tabloya işaret etmemektedir.³⁶ Son yıllarda taraflar arasında göçmenler, Doğu Akdeniz, 2016 mutabakatında verilen sözlerin tutulmaması vb. konular üzerinden devam eden gerilim, Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Türkiye'nin yaptırımlara uymaması konusunda da kendisini göstermiştir.

Söz konusu güven bunalımının giderilmesi yönünde tarafların samimiyeti ilişkilerdeki sorunların çözülmesi ve taraflar arasında yeniden bir diyalog kurulmasının önünü açacaktır. Geçtiğimiz yıl Türkiye-AB ilişkilerinde tespit edilen "katılım müzakerelerinde askıya alınan fasıllar" başlığına bu yıl raporda yer verilmezken, "Türkiye-AB arasında yaşanan güven bunalımı ve pozitif gündem" başlığı da daha kısa bir şekilde bu seneki rapora dahil edilmiştir. Her iki konunun halen devam ettiği görülürken, bu sene öne çıkan konular "Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Sorunu", "Rusya'ya yönelik yaptırımlar" ve "Pozitif Gündem" başlıkları altında ele alınmıştır.

Önce Çıkan Konular

Rusya'ya yönelik yaptırımlar: Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında AB'nin farklı sektörleri (endüstriyel, teknolojik, askeri vb.) hedef alan yaptırım kararlarına Türkiye'nin uymaması AB yetkilileri tarafından sert şekilde eleştirilmektedir.³⁷ Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşının başlangıcında AB ve diğer Batılı ülkelerin alacağı yaptırım kararlarına değil, sadece BM Güvenlik Konseyi'nce alınacak kararlara uyacağını belirtmiş, bu sayede çatışan taraflar arasında tahıl koridoru gibi girişimlerde arabulucu rolü oynayabilmiştir. Yine de Türkiye'nin tutumu Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut güven bunalımını olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Sorunu: AB'nin Doğu Akdeniz yetki alanları gibi sorunlarda üye ülkeler arası dayanışma ilkesi çerçevesinde hareket ederek Türkiye'yi hedef alan açıklamalarda bulunması ilişkilerdeki güven bunalımını artırmaktadır. Nitekim söz konusu açıklamalarda AB üyesi ülkelerden Yunanistan ve GKRY'nin hakları dikkate alınırken, Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının görmezden gelinmesi önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir.³⁸ Benzer şekilde Kıbrıs'ta devam eden çözümsüzlük Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli bir gündem maddesi olmaya ve katılım müzakerelerini bloke etmeye devam etmektedir.

Pozitif Gündem: İkili ilişkilerdeki güven bunalımının çözülmesi ve sorunların aşılması amacıyla öne sürülen “pozitif gündem”in içeriğinin zaman içerisinde genişlemesine rağmen taraflar arasında bu yönde net bir iradenin bulunmayışı bu konuda atılacak adımları engellemektedir. Özellikle yukarıda ifade edilen ve her tür sorunun kaynağının tek taraflı olarak Türkiye olarak algılanması da beklenen etkinin sağlanamamasını beraberinde getirmektedir.³⁹

Sığınmacıların Durumu: Türkiye ve AB arasında 2016 yılında varılan mutabakat gereğince düzensiz yollarla Türkiye’den Yunanistan’a geçen kişileri Türkiye geri kabul etmeyi onaylamıştı. Türkiye’deki sığınmacı ve göçmen sayısının artışı ve ekonomik zorluklar nedeniyle, bu mutabakat hem halk hem siyasi partiler tarafından sorgulanmaktadır.⁴⁰

UKRAYNA

Ukrayna’nın doğusunda yer alan Donbask’ta Rus kökenli nüfusun yoğun olarak yaşadığı Luhansk ve Donetsk bölgelerinde 2014’ten bu yana devam eden ve ara ara şiddetlenen çatışmalar Temmuz 2020’de kapsamlı ateşkesle azalsa da tarafların ateşkes kurallarını ihlalleri dolayısıyla zaman içerisinde tekrar çatışma durumuna dönmüştür. Mart-Nisan 2021’de bölgede Kiev yönetiminin kontrolü artırmak amacıyla Türk yapımı Silahlı İnsansız Hava Araçlarını (SİHA) da ayrılıkçı güçlere karşı kullanıldığı bölgede taraflar arasındaki gerginlik artmıştır. Kiev yönetiminin müdahalesine ve Batılı ülkelerin Kiev yönetimine verdiği desteğine cevaben Rusya Federasyonu, Mart 2021’den itibaren Ukrayna sınırına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Rusya kendisine yöneltilen uluslararası tepkilere ve Rusya’nın olası işgal iddialarına yönelik olumsuz yanıt vermiştir. Örneğin Rusya’nın BM Daimi Temsilci Yardımcısı Dmitry Polyansky bu tepkilere yanıt olarak “Ukrayna veya başka kimseler tarafından kışkırtılmadığı sürece Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etme gibi bir plan asla yapmadığını ve yapmayacağını”⁴¹ ifade etmiştir. Buna rağmen Rus silahlı kuvvetleri bu bölgelerde yaşayan Rus kökenli kişileri korumak ve bölgeyi “Nazilerden arındırmak” amaçlarını öne sürerek 24 Şubat 2022’de Ukrayna’yı işgale başlamıştır. Rusya ve Ukrayna arasında halen devam eden savaşta bugüne kadar on binlerce insan hayatını kaybederken, başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere milyonlarca Ukraynalı da başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Taraflar arasındaki savaşın sona erdirilebilmesi için başta Türkiye olmak üzere, üçüncü ülkeler devreye girse de hala Rusya’nın Ukrayna’daki işgali devam etmektedir. Çatışmalar sırasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in nükleer silah kullanma tehdidinde bulunmasının yanı sıra savaş dolayısıyla yaşanan enerji ve gıda krizi nedeniyle tüm dünya ülkelerinin etkilendiği görülmektedir.

Geçtiğimiz yıl Donbask bölgesinde yaşanan çatışmalar, kapsamlı barış sürecinin olmayışı ve Karadeniz’de değişen dengeler üzerinden ele alınan başlıca sorunlar, bu yılki raporda savaşın da etkisiyle aşağıdaki başlıklar altında tartışılmıştır.

Önce Çıkan Konular

Ateşkesin sağlanamaması: Savaşın başlangıcından bu yana, Türkiye başta olmak üzere üçüncü tarafların girişimleriyle çatışan taraflar bir araya getirilse de, halen bir ateşkes anlaşması imzalanması mümkün olmamıştır. Savaşın başlangıcından dört gün sonra Belarus’ta başlayan ateşkes görüşmeleri, Türkiye’nin girişimleriyle Türkiye-Rusya-Ukrayna Dışişleri Bakanları seviyesinde 10 Mart 2022’de Antalya’da⁴² ve müzakere heyetleri 29 Mart 2022’de İstanbul’da devam etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun, tarafları bir araya getirmek ve soruna çözüm bulmak amacıyla sadece “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 25 ikili görüşme yaptığı ve 31 faaliyette bulunduğu”nu⁴³ ifade etmesi Türkiye’nin bu konudaki girişimlerini ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye’nin girişimiyle savaş dolayısıyla yaşanan insan, enerji ve tahıl krizinin aşılması konusunda ilerleme sağlanmıştır. Bu çerçevede, Rusya ve Ukrayna ayrı ayrı Türkiye ve BM ile bir anlaşma imzalayarak tahılın Karadeniz ve Türkiye üzerinden dünyaya ulaştırılması konusunda anlaşmışlardır.⁴⁴

Rusya-Ukrayna arasındaki savaşın sonlandırılmaması, çatışan taraflarla ilişkileri dolayısıyla her ne kadar zaman zaman Türkiye'ye uluslararası politikada avantajlar sağlasa da izlediği politikalar dolayısıyla Türkiye ve müttefikleri arasında sorunlara da neden olmaktadır. Örneğin, Rusya'nın işgali durdurması için başta AB tarafından Rusya'ya karşı uygulanan ağır yaptırımlara Türkiye'nin katılmaması eleştirileri de beraberinde getirmektedir (bkz. Türkiye-AB İlişkilerindeki Başlıca Sorunlar). Benzer şekilde Rusya'nın saldırgan politikaları nedeniyle NATO'ya üye olmak isteyen İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerin üyelik süreçleri Türkiye ve Batılı müttefikleri arasında sorunlara neden olmaktadır (bkz. Türkiye-ABD İlişkilerindeki Başlıca Sorunlar).

Türkiye-Ukrayna işbirliği ve Rusya: Türkiye, Ukrayna'da yaşanan olayların başından bu yana ülkenin top- rak bütünlüğünü desteklediğini bildirirken, Kırım'ın ilhaki gibi Ukrayna'nın işgalini de kınamıştır. Türkiye'nin Kiev yönetimiyle yürüttüğü stratejik işbirliği ve askeri yardımlaşma Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli bir gündem maddesidir. Donbask bölgesinde Türk yapımı SİHA'ların kullanımının yanı sıra yakın dönemde Ukrayna hükümeti ile Bayraktar arasındaki görüşmeler neticesinde, Ukrayna silahlı kuvvetlerinin gelişimine firmanın yapacağı katkı ile Baykar'ın ülkede açacağı fabrika haberleri de Türk-Rus ilişkilerine etkileme potansiyeli taşımaktadır (bkz. Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Başlıca Sorunlar).

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDEKİ BAŞLIKA SORUNLAR

Dış politikada müttefikleriyle yaşadığı uyumsuzlukların etkisiyle Türkiye uzunca bir süredir Rusya ile iyi ilişkiler yürütmektedir. Her ne kadar Türkiye ve Rusya özellikle Suriye, Ukrayna, Kıbrıs, Libya özelinde izledikleri dış politika tercihleri konusunda farklılıklar yaşasa da iki ülke arasında halen iyi seviyede ekonomik, siyasi ve ticari ilişkiler devam etmektedir. Türkiye her ne kadar Rusya ile ilişkilerini müttefikleriyle olan ilişkilerine zarar vermeyecek seviyede tutmaya gayret etse de özellikle S-400 füze bataryalarının satışı veya daha yakın dönemde Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmama yönündeki siyasi tercihleri dolayısıyla zaman zaman bu konuda başarısız olmaktadır (bkz. Türkiye-ABD ve Türkiye-AB İlişkilerindeki Başlıca Sorunlar bölümleri).

Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyri ve bunun Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkilerine yansımaları özellikle Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna arasında patlak veren savaş sonrasında daha çetrefilli bir hal almıştır. Türkiye, Rusya'nın işgali sonrasında Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunarak, Rusya'nın "haksız ve hukuksuz eylemini bir an önce durdurma çağrısı"⁴⁵ yapasa da krizin başından beri çatışan taraflarla dengeli bir seviyede ilişkilerini yürütmeye gayret etmektedir. Türkiye'nin savaş öncesi ve savaş sırasında Ukrayna hükümetine sağladığı SİHA desteği ve söz konusu SİHA'ların Rus milisler ve askerler üzerinde kullanılması Rusya Devlet Başkanı Putin ve Rus yetkilileri en başından beri rahatsız etmektedir.⁴⁶ Yine de tüm dünya ülkeleri tarafından yoğun eleştirilere ve yaptırımlara maruz kalan Rusya'nın Türkiye ile devam ettirdiği diyalogun önemi ateşkes şartlarının görüşülmesi süreçlerine yaptığı katkı, ABD başta olmak üzere Avrupalı ülkelerle diyalog tesis edilmesi, tahıl koridoru gibi girişimlerde net şekilde görülmüştür. Türkiye bir nevi Rusya'nın "Batıya çıkış kapısı" görevi görmüştür.⁴⁷ Nitekim, Türkiye ve BM arabuluculuğunda 22 Temmuz'da İstanbul'da gerçekleşen görüşmeler çerçevesinde Rusya ve Ukrayna ayrı ayrı Türkiye ve BM ile "Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesi"ni imzalamışlardır.⁴⁸ Benzer şekilde çatışan taraflar Türkiye'nin girişimleriyle farklı dönemlerde bir araya getirilmiş ve çatışmaların sona erdirilmesi konusunda görüşmeleri sağlanmıştır. Türkiye'nin tüm bu girişimleri uluslararası arenada takdirle karşılanırken,⁴⁹ Rusya Devlet Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki doğrudan diyalog ile Türkiye'nin Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlara katılmaması özellikle AB tarafından yoğun eleştirilere de maruz kalmaktadır (bkz. Türkiye-AB ilişkileri bölümü). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'nın Endonezya'da yapılan G-20 zirvesine gelmemesini değerlendirirken kullandığı "Başta Amerika olmak üzere Batı, Rusya'ya adeta sınırsız saldırıyor. Bütün bunların karşısında da tabii şu anda Rusya bir direnç ortaya koyuyor" gibi ifadelerin de bu tür karşıt eleştirileri beraberinde getirdiği de söylenebilir.

Geçtiğimiz yıl raporda Türkiye-Rusya ilişkileri özelinde tespit edilen "Suriye", "Libya", "Ukrayna", "Dağlık Karabağ" ve "S-400" konularının tamamı varlığını korusa da bu yıl sadece S-400, Suriye ve Ukrayna konularındaki gelişmelere kısaca odaklanılmıştır.

Öne Çıkan Konular

Ukrayna: Türkiye ve Rusya'nın halen devam eden Rusya-Ukrayna savaşındaki siyasi tercihlerinin ikili ilişkilere yansımaları bugüne kadar bir dengede tutulabilse de halen sorun yaratma potansiyeli mevcuttur. Tarafların Ukrayna'da izledikleri politikalar dolayısıyla birbirlerine yönelttikleri eleştirilere ek olarak, Türkiye'nin orta ve uzun vadede Rusya'ya karşı yaptırımlara veya kararlara katılması vb. hususlar iki ülke ilişkilerine olumsuz yansiyabilir. Örneğin son aylarda Türk Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın savaş sırasında Kırım'ın ilhakına benzer şekilde, Rus kontrolü altındaki bölgelerde tek taraflı referandumlar düzenleyerek hak iddialarında bulunması eylemleri sert bir dille kınamıştır.⁵⁰

S-400 Füze Savunma Sistemleri: Türkiye'nin müttefikleriyle sorunlar yaşamasına neden olan S-400 füze savunma sistemleri konusunda takınacağı tutumun Türkiye-Rusya ilişkilerini de etkilemesi kaçınılmazdır. Özellikle Ağustos 2022'de Yunanistan'ın Girit'te konuşlu S-300 füze sistemlerini kullanarak Türk askeri uçaklarına radar kilidi atması ve ABD'yle halen çözülemeyen F-16 krizi Türkiye'yi "S-400'leri aktive etmeye itebileceği" tartışmalarını beraberinde getirmiştir.⁵¹ Türkiye'nin S-400 füze savunma sistemleri nedeniyle karşılaştığı sorunları çözmek amacıyla izleyeceği politikaların ilişkilere yansımaları dikkatle takip edilmesi gereken konular arasındadır.

Suriye: Türkiye ve Rusya'nın Suriye konusundaki farklılaşan siyasi tercihleri ile Suriye'de yaşanacak değişimlerin iki ülke ilişkilerine doğrudan yansımaları bulunmaktadır. Türkiye ve Rusya arasında Ekim 2019'da sağlanan uzlaşmaya uygun olarak iki ülke Suriye'nin kuzeyinde istikrarın sağlanması amacıyla ortak devriye faaliyetleri yürütse de Türkiye'nin Taksim'deki terör saldırısı sonrası bölgede düzenlediği hava operasyonlarına ek olarak bir kara harekatı düzenlemesi orta ve uzun vadede ikili ilişkilere etki etme potansiyeline sahiptir.

LİBYA

Libya'da, 2011'de Muammer Kaddafi'nin iktidarının son bulmasından bu yana iktidar mücadelesi halen devam etmektedir. 2014-2022 yılları arasında iç savaş yaşayan Libya'da 23 Ekim 2020'de imzalanan ateşkes antlaşması sonrasındaki bir geçiş süreci gündeme gelmiştir. Şubat 2021'de BM tarafından yürütülen süreçte Abdulhamid Dibebe, geçici hükümetin Başbakanı olarak seçilmiş ve geçici hükümetin 24 Aralık 2021'de yapılması planlanan başkanlık ve parlamento seçimlerine kadar iktidarda kalması öngörülmüştür. Seçimlere iki gün kala Yüksek Seçim Kurulu'nun seçimleri erteleme kararı alması ülkedeki gerilimi tekrar tırmandırmıştır. Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'nin Dibebe'nin görev süresinin dolmasını gerekçe göstererek Fethi Başağa'yı yeni başbakan olarak seçmesi ve Başağa'nın görevi devralmak üzere Tobruk'tan başkent Trablus'a harekete geçmesi taraflar arasında çatışmaları yeniden tetiklemiştir.⁵² Halen düşük yoğunluklu olarak devam eden çatışmaların sonlanması ve ülkede tekrar seçim gündemine dönülebilmesi için tarafların, uluslararası

toplumun da teşvikleriyle, uzlaşması gerekmektedir. Nitekim Trablus merkezli ve BM destekli Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) görevi seçilmiş bir hükümete devretmek istediğini defaatle açıklamıştır.⁵³ Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ABD, Rusya, Fransa, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi çok sayıda uluslararası aktörün müdahil olduğu Libya'da iktidar mücadelesinin nasıl sonuçlanacağı ile bölgesel ve uluslararası aktörlerin tutumları ülkenin kaderini belirleyecektir. Geçtiğimiz yıl yayımlanan raporda tespit edilen başlıca sorunların tamamı, iki rapor döneminde yaşanan gelişmelere rağmen varlığını korumaya devam ederken, bu yıl özellikle seçimlerin ertelenmesi sonrasında ortaya çıkan çatışma durumu ise yeni konu olarak bu seneki raporda ele alınmıştır.

Önce Çıkan Konular

Türkiye'nin UMH'ye Desteği: Türkiye'nin Trablus merkezli UMH'ye verdiği desteğin devam etmesi,

Tobruk merkezli iktidarı destekleyen Rusya, Mısır, BAE, Fransa gibi ülkelerle karşıt kampta yer almasına neden olmaktadır. Libya'da taraflar arasındaki çatışmaları sona erdirmek amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tobruk Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih ile 3 Ağustos 2022'de İstanbul'da bir görüşme⁵⁴ gerçekleştirmiş olsa da Türkiye'nin Trablus hükümetiyle olan yakınlığı sorun olmaya devam etmektedir. Örneğin son aylarda Mısır'la ilişkilerini tekrar rayına oturtmak amacıyla Türk ve Mısırlı yetkililer arasında başlayan görüşmeler, Türkiye'nin 3 Ekim 2022'de Libya hükümeti ile imzaladığı yeni hidrokarbon işbirliği mutabakatı sonrası askıya alınmıştır⁵⁵ (bkz. Yunanistan, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölümleri).

Çatışmaların Devamı ve Yeniden İç Savaş Riski:

Trablus ve çevresinde UMH'ye bağlı güçler ile Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'nin yeni başbakan olarak seçtiği Fethi Başağa'ya bağlı güçler arasında devam eden çatışmalar 2014-2020 yılları arasında iç savaş yaşamış ülkede gerilimin tekrar tırmanması riskini artırmaktadır. BM Libya Destek Misiyonu Şefi Abdoulaye Bathily Libya'da tarafların "anayasal çerçevede, adil ve özgür seçimlerin yapılmasının şartlarının sağlanması"⁵⁶ yönündeki çalışmalarını artırması yönündeki çağrısına rağmen henüz taraflar arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Bu seviyedeki bir gerilimin varlığı ve devamı ülkede tekrar çatışmaların şiddetlenmesi riskini beraberinde getirmektedir.

Askeri destek: Libya'da geçici hükümetin kurulmasından sonra Libya'daki yabancı askerlerin çekilmesi yönündeki çağrıya rağmen Türkiye'nin Libya'daki askeri varlığı devam etmektedir. Libya'ya asker gönderilmesi için verilen izin süresinin 18 ay daha uzatılmasına yönelik Cumhurbaşkanlığı tezkeresi Haziran 2022'de TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir.⁵⁷ 31 Mart 2020'de BM'nin Libya'ya yönelik silah ambargosunun denetlenmesi için AB tarafından Akdeniz'de başlatılan Irini Operasyonu kapsamında Türk bayraklı gemilere yönelik arama girişimleri Türkiye-AB ilişkilerinde gerginliğe neden olmaktadır.⁵⁸

Doğu Akdeniz: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki yetki ve enerji paylaşımı konusundaki izolasyonu sonrasında, Kasım 2019'da Libya'daki UHM hükümetiyle imzaladığı "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması

Dair Anlaşma" bölge ülkeleriyle ilişkilerde sorun yaratmıştır. Söz konusu anlaşmanın devamı niteliğinde olacak şekilde Türkiye ve Libya hükümeti arasında 3 Ekim 2022'de imzalanan yeni hidrokarbon işbirliği mutabakatı da başta Yunanistan ve Mısır olmak üzere tepkileri beraberinde getirmiştir. Türkiye, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının kıyıdaş ülkeler arasında adil ve eşit şekilde paylaşılması gerektiğini öne sürerken, tüm kıyıdaş ülkelerin Doğu Akdeniz Konferansı çerçevesinde bir araya gelmesi gerektiğini de savunmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Yunanistan, Kıbrıs bölümleri).

AZERBAJCAN-ERMENİSTAN

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 44 gün süren İkinci Karadağ Savaşı, 9 Kasım 2020'de Rusya önderliğinde ilan edilen ateşkes ile sona ermiştir. Ateşkes antlaşmasına göre Şuşa (Şuşi) ve diğer bazı bölgelerin yanı sıra Azerbaycan, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası kontrolünü kaybettiği yedi bölgenin kontrolünü geri alması öngörülmüş; Azerbaycan kontrolü dışında kalan bölgelerde ve Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın koridorunda ise Rus barış güçleri konuşlanmıştı. Savaş sonrası durumda Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir barış anlaşması imzalanması için Rusya ve AB himayesinde iki müzakere süreci yürütülmektedir. Nisan 2022 itibarıyla Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel önderliğinde müzakereler başlamıştır. Bu müzakereler kapsamında barış antlaşması için hazırlıklara başlandığı belirtilmiş ve ortak bir sınır komitesi kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁹ Fakat AB tarafından yürütülen süreçle ilgili olarak Azerbaycan, ikili ilişkilerinin gergin olduğu Fransa'nın arabulucu rolü oynamasını tercih etmemektedir. Rusya tarafından yürütülen süreç ise Ermenistan'ın beklentilerini karşılamamaktadır. Devam eden sınır ihlalleri ve çatışmalar nedeniyle Ermenistan, Rusya ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün⁶⁰ (*Collective Security Treaty Organization*, KGAÖ) daha fazla dahil olmasını talep etmekte fakat bu taleplerine karşılık bulamamaktadır. Diğer taraftan, Minsk Grubu ise atıl durumdadır. Ermenistan Minsk Grubu'nun süreçte aktif bir rol oynamasına sıcak bakarken, Azerbaycan güven duymadığı ve Rusya da güçlenmiş pozisyonundan taviz vermek istemediği için sıcak bakmamaktadır.⁶¹

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş sonrası müzakereler devam ederken, Aralık 2021 itibarıyla Türkiye ve Ermenistan arasında da bir müzakere süreci başlamıştır. Müzakerelerin öncelikli konuları diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi ve sınırların açılmasıdır. Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını 1993 yılında Azerbaycan'a Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda destek vermek amacıyla tek taraflı olarak kapatmıştır. Dağlık Karabağ'da değişen durum karşısında iki taraf arasında müzakereleri yürütmek üzere özel temsilciler atanmıştır. Türkiye temsilcisi eski ABD Büyükelçisi Serdar Kılıç olurken, Ermenistan temsilcisi Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan olmuştur. Özel temsilcilerin ve dışişleri bakanlarının yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan da Ekim'de Prag'da görüşmüştür.⁶²

Geçtiğimiz yıl Azerbaycan-Ermenistan başlığı altında tespit edilen başlıca sorunlardan "Ermenistan'daki siyasi çekişmeler" ve "Azerbaycan'a askeri destek" başlıkları bu yıl raporda ele alınmazken, diğer sorun başlıklarında yaşanan gelişmeler rapor kapsamında değerlendirilmiştir.

Önce Çıkan Konular

Ateşkes anlaşmasının henüz gerçekleştirilmemiş maddeleri: Ateşkes antlaşmasında mutabık kalınan esir ve cenaze değişim süreci henüz tamamlanmamıştır. 9 Kasım 2020 tarihli Ateşkes Antlaşması, Ermenistan ve Dağlık Karabağ ile Azerbaycan ve Nahçıvan arasında ulaşım bağlantıları açılmasını öngörmektedir. Özellikle Azerbaycan'ın, Azerbaycan ve Nahçıvan arasında açmayı planladığı "Zengezur Koridoru" iki ülke arasındaki en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Nahçıvan ve Azerbaycan'ı birbirine bağlayacak bu koridorun Ermenistan'ın topraklarından geçmesi egemenlik konusunda anlaşmazlıkları gündeme getirmektedir. Hala devam eden sınır ihlallerinin ve askeri çatışmaların sebeplerinden biri de budur.

Kapsamlı bir barış sürecinin olmaması: Yukarıda ifade edildiği üzere, Türkiye ve Ermenistan arasındaki mevcut müzakerelerin yanı sıra Ermenistan ve Azerbaycan arasında hem Rusya hem de AB önderliğinde iki süreç yürütülmektedir. Fakat üst düzey görüşmelerde aksamalar yaşanmaktadır. Dolayısıyla henüz kap-

samlı bir barış süreci ortaya çıkmamış; iki tarafın da işkence, sivil bölgelere saldırı, kültürel mirasın tahribi gibi iddiaları henüz bağımsız uluslararası örgütlerce araştırılmamıştır. En önemli meselelerden biri olan Dağlık Karabağ'ın statüsü meselesi ise resmi olarak karara bağlanmamıştır. Tüm eleştirilere rağmen 20 Haziran 2021 seçimleri ile iktidarını perçinleyen Başbakan Paşinyan, 13 Nisan 2022'de Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda beklentilerini düşürmeleri, Azerbaycan ile bir an önce bir barış anlaşması imzalamaları gerektiğini belirtmiştir.⁶³ Halk arasında tepkiyle karşılanırsa da bu açıklama Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın egemenliğini tanıyacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir mesele ise sınırların belirlenmesidir. Sınırlar konusundaki belirsizlik ve gerginlik, devam eden çatışmaların ve can kayıplarının bir diğer sebebidir.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri: Türkiye ve Ermenistan arasında yürütülen müzakereler kapsamında charter uçuşlar tekrar başlamış; Temmuz 2022'de sınırların üçüncü ülke vatandaşlarına açılması ve hava sahalarının kargo taşımacılığına açılması kararları alınmıştır. Fakat Türkiye birçok kez önceliklerinin Azerbaycan ile olan ilişkileri olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Bu durumda Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sürecin gidişatı Türkiye ve Ermenistan arasındaki sürecin geleceğini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'nin Rusya ve İran ile ilişkileri: Ateşkes antlaşması maddeleri gereğince Rusya bölgeye barış gücü sevkini yapmıştır. Fakat Ukrayna ile olan savaşı nedeniyle Rusya, birliklerinin bir bölümünü Ukrayna'ya sevk etmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden sınır çatışmaları ve Ermenistan'ın Rusya ve KGAÖ'ye yönelik eleştirileri; ilişkilerinin gittikçe kötüleştiği AB'nin paralel bir müzakere süreci yürütmesi, Rusya'nın bölgede önüne çıkan önemli meselelerdir. Diğer taraftan Rusya açılması planlanan ulaşım yollarını desteklemektedir. Fakat bu konuda da İran'ın rahatsızlığı gözlemlenmektedir. İran'ın Zengezur bölgesinde konsolosluk açması; Zengezur koridorunu desteklememesi; Azerbaycan'ın İran'ın Azeri kökenli vatandaşlarının haklarını gündeme getirmesi bölgede tansiyonu artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Güney Kafkasya, Türkiye açısından hem gücünü artılabileceği hem de diğer bölgesel güçlerle karşı karşıya kalabileceği bir alan olarak göze çarpmaktadır.

HARİTA 2: TÜRKİYE'NİN ABD, AB VE RUSYA'YLA İLİŞKİLERİNDEKİ BAŞLICA DIŞ POLİTİKA SORUNLARI

SURİYE

Başta Suriye Ordusu, İsrail, İran, ABD, Türkiye, Rusya, Irak ile Şam İslam Devleti (İŞİD) ve PYD/YPG güçlerinin dahil olduğu çatışmalar ve saldırılar devam etmektedir. Suriye’de devam eden çatışmalara rağmen, Mayıs 2021’de yapılan seçimler ile Beşar Esad yüzde 95 oranında oy alarak dördüncü kez başkan olarak seçilmiştir. Suriye Devlet Başkanı Esad, ülkesinde 2011’de başlayan çatışmalar ve sonrasındaki iç savaş sonrası ilk kez Mart 2022’de bir Arap ülkesi olan Birleşik Arap Emirlikleri’ni ziyaret etmiştir.⁶⁵ Suriye’de uzun yıllardır süren savaş nedeniyle yaşanan can kayıpları, yerinden edilme, ekonomik zorluklar, altyapı tahribatının yanı sıra Ukrayna’daki savaş ve COVID-19 pandemisi nedeniyle artan fiyatlar da halkı zorlamaktadır. Son aylarda ise azalan temiz su kaynaklarına paralel olarak ülkede kolera salgını raporlanmıştır.⁶⁶

Zaman zaman yaşanan ihlallere rağmen Mart 2020’de varılan İdlib mutabakatı⁶⁷ geçerliliğini sürdürmektedir fakat Türkiye’nin bölgedeki askeri varlığı devam etmektedir. Bölge kaynaklı yaşanan çatışmalar zaman zaman Türkiye topraklarına da taşınmaktadır.⁶⁸ Bununla bağlantılı olarak Şubat 2022’de Türkiye, Kış Kartalı Hava Harekatı’nı gerçekleştirmiştir.⁶⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan 23 Mayıs 2022’de Suriye’nin kuzeyinde askeri hareket düzenleme ve sınırda 30 km’lik bir güvenli alan oluşturma planını açıklamış, 1 Haziran’da ise hareketin Tal Rifaat ve Menbiç bölgelerinde olacağını söylemiştir.⁷⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu planlarına ABD, İran ve Rusya’dan destek gelmemiştir.⁷¹ 13 Kasım 2022’de İstanbul’da düzenlenen terör saldırısının faillerinin Afrin üzerinden Türkiye’ye düzensiz olarak giren “PKK/PYD/YPG mensupları” oldukları iddia edilse de grup saldırıyı üstlenmemiştir.⁷² Türkiye saldırıdan sorumlu tuttuğu YPG’ye karşı Suriye ve Irak’ta Pençe Kılıç Operasyonu kapsamında hava hareketini başlatmış, kara hareketi yapılacağı sinyallerini de vermiştir.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Cumhurbaşkanı Erdoğan, 23 Kasım’da Suriye Devlet Başkanı Esad’la görüşebilecekleri şeklinde bir açıklama yapmış fakat bu çağrının Esad tarafından reddedildiği bilgileri paylaşmıştır.⁷³ Geçtiğimiz yıl Suriye konusunda tespit edilen başlıca sorunların tamamı varlığını korumaya devam ederken, bu yıl raporda sığınmacıların durumu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Öne Çıkan Konular

Kapsamlı bir barış sürecinin olmaması: Suriye’de iç ve dış aktörlerin müdahil olduğu çatışmalar devam etmekte ve kapsamlı bir barış süreci yürütülememektedir.

PYD/YPG: Türkiye’nin PKK’nın bir uzantısı, dolayısıyla da bir terör örgütü olarak nitelendirdiği PYD ve silahlı kolu YPG ile çatışmaları sürmektedir. ABD’nin YPG’ye sağladığı destek iki ülke ilişkilerinde eleştiri konusu olmaya devam etmektedir (bkz. Türkiye-ABD ilişkileri bölümü).

Sığınmacıların durumu: Ekim 2022 itibariyle, Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 3 milyon 622 bin 486’dır.⁷⁴ Türkiye’de artan ekonomik sorunlarla birlikte gerek halk gerekse siyasi partiler arasında Suriyeli sığınmacıların geri dönmesi gerektiği artan sıklıkta ifade edilmektedir.⁷⁵ Türk Hükümeti de bu doğrultuda Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’la görüşülebileceğinin sinyallerini vermektedir.

Türkiye’nin askeri varlığı ve İdlib: Türkiye ile Rusya arasında 5 Mart 2020’de varılan ateşkes mutabakatı varlığını sürdürmektedir fakat hala ihlaller ve can kayıpları yaşanmaktadır. Türkiye kendi sınırına yakın bölgelerde güvenli bölge kurmak amacıyla çeşitli grupları desteklemektedir.⁷⁶ Fakat hem artan ekonomik zorluklar hem de Türkiye tarafından Esad’la görüşülebileceği şeklinde açıklamalar yapılması bazı bölgelerde protestolara yol açmıştır.⁷⁷ Farklı gruplar arasında yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalarda da Türkiye arabuluculuk rolü üstlenmek durumunda kalmıştır.⁷⁸

IRAK

Irak’ın genelinde farklı aktörler arasında çatışmalar devam etmektedir. Türkiye ise PKK başta olmak üzere İŞİD ve İran destekli gruplarla ile çatışmalara girmektedir ve Şubat 2022’de Kış Kartalı Hava Harekatını gerçekleştirmiştir.⁷⁹ 20 Temmuz’da Zaho bölgesinde 9 sivil ölümüyle sonuçlanan saldırıdan Irak ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Türkiye’yi sorumlu tutmuş, Türkiye ise sorumluluğun PKK’ya ait olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰ Akabinde Bağdat’taki Türk Büyükelçiliği önünde düzenlenen protestolarda, protestocular ve polis arasında çatışmalar yaşanmıştır. Irak Ulusal Güvenlik Kurumu,

Türkiye'nin Irak topraklarından çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan 10-11 Eylül'deki Bağdat ziyaretinde, Cumhurbaşkanı ve Başbakan da dahil olmak üzere üst düzey temsilcilerde bulunarak gerilimi azaltmaya çalışmıştır.⁸¹ Fakat 13 Kasım 2022'de İstanbul'da gerçekleşen terör saldırısının ardından Türkiye "PKK/PYD/YPG mensuplarını" sorumlu tutarak Pençe Kılıç Operasyonu'nu başlatmıştır.⁸² Geçtiğimiz yıl raporda ortaya koyulan başlıca sorunlar bu sene de varlığını devam ettirmiş ve bu yıl raporda bu konularda yaşanan gelişmeler kısaca ele alınmıştır.

Öne Çıkan Konular

Siyasi istikrarsızlık: Irak'ta Ekim 2021'de yapılan seçimlerden ancak bir sene sonra hükümet kurulabilmiştir. Yaşanan siyasi istikrarsızlık, farklı gruplar arasında protestolar ve çatışmalara yol açmıştır.⁸³

Askeri operasyonlar: Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki askeri varlığı ve düzenlediği askeri operasyonlar Irak hükümetinin tepkisini çekmektedir.

TÜRKİYE İLE ORTADOĞU VE KUZAY AFRİKA'DA BULUNAN ÜLKELER ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE SON GELİŞMELER

SUUDİ ARABİSTAN

Türkiye ve Suudi Arabistan arasında 2011'de bölgede yaşanan Arap Baharı sonrasında iki ülkenin izlediği politikaların (Türkiye'nin Müslüman Kardeşlerle bağlantılı gruplara sağladığı destek,⁸⁴ Körfez ülkelerinin Katar'a yönelik ambargosu, Suriye ve Libya'da iki ülkenin farklı gruplarla ilişkileri vb.) farklılaşması sonucu bozulan ilişkiler, özellikle Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2018'de İstanbul'daki Suudi Arabistan konsoloslukunda öldürülmesinden sonra durma noktasına gelmiştir. Cinayetin detaylarını kamuoyuna duyuran Cumhurbaşkanı Erdoğan, cinayetten üst düzey Suudi yetkililerin sorumlu olduğunu ileri sürerken, Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman ise konuyla ilgisi olduğunu inkar etmiştir.⁸⁵ 2020'de Türkiye, sanıkların gıyabında yargılanmasına başlamıştır. Tüm bu sorunlara paralel olarak Suudi Arabistan, Türkiye ile ticaret ve Türkiye'ye yapılacak ziyaretler ve yatırımları azaltma yönünde bir politika izlemiştir.⁸⁶ Ocak 2021'de Katar'a uygulanan ambargonun kalkmasının ardından Mayıs 2021'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Kaşıkçı cinayetinden beri ilk kez Suudi Arabistan'a ziyarette bulunmuştur.⁸⁷ Nisan 2022'de ise Suudi otoritelerin isteği doğrultusunda Kaşıkçı davasını Suudi Arabistan'a devretme kararı alınmasının ardından Nisan 2022'de Erdoğan Riyad'ı; Haziran 2022'de Muhammed bin Selman ise Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu üst düzey ziyaretlerin ardından ticaret, enerji, savunma, turizm alanlarında işbirliklerinin artması ve Suudi Arabistan'ın Türkiye'de bir yatırım fonu oluşturması gündeme gelmiştir.⁸⁸

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE)

Türkiye ve BAE ilişkileri de Suudi Arabistan'la ilişkilerde ifade edildiği üzere, Arap Baharı sonrasında tarafların izlediği politikalar nedeniyle bozulmuş, özellikle Türkiye'nin 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminden BAE'yi sorumlu tutması⁸⁹ sonrasında daha da kötüleşmiştir. Bu dönemde BAE, Yunanistan ve GRKY tarafından üçüncü ülkelerinin (Mısır, İsrail vb.) katılımıyla Akdeniz'de düzenlediği askeri tatbikatlara da destek sağlamıştır. Türkiye ve BAE ilişkileri, 2021 sonundan itibaren Katar'a uygulanan ambargonun kalkması, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sorunlar gibi nedenlerle düzelmeye başlamıştır. 2012'den beri ilk kez Kasım 2021'de Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayed Al Nahyan Ankara'yı, Cumhurbaşkanı Erdoğan da Şubat ve Mayıs 2022'de BAE'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretlerin ardından ekonomik işbirliği ve BAE'nin Türkiye'de yapacağı yatırımlar ile ilgili girişimler devam etmektedir.⁹⁰

MISIR

2013'te Mısır'da dönemin Genelkurmay Başkanı Abdal Fatah al-Sisi önderliğinde gerçekleşen askeri darbeden sonra Türkiye ve Mısır arasındaki diplomatik ilişkiler en alt seviyeye inmiştir. Arap Baharı sonrası iktidara gelen Müslüman Kardeşlerin siyasi temsilcisi Muhammed Mursi'nin darbeyle devlet başkanlığı görevinden indirilmesi ve 2015 yılında idam cezasına çarptırılmasına Cumhurbaşkanı Erdoğan sert bir tepki göstermiştir.⁹¹ Karşılık olarak Mısır'da iktidara gelen Sisi hükümeti de Türkiye'yi Mısır'ın iç işlerine karışmakla ve terörist grupları desteklemekle suçlamıştır.⁹² İkili ilişkilerde darbenin de ötesinde, Türkiye ve Mısır'ın bölge ülkelerine (özellikle Libya'da farklı grupları desteklemeleri) yönelik izledikleri birbiriyle çelişen politikalar da gerilimi tırmandıran diğer bir faktördür. İkili ilişkilerinin en alt seviyede devam ettiği ve Türkiye'nin bölgesinde yalnızlaştığı bir dönemde Mısır hükümeti, özellikle Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY ile ilişkilerini geliştirmiş ve bölgede kıyıdaş ülkelerin katılımıyla kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na dahil olmuştur.

Özellikle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gergin bir seyir izlediği 2020'nin yaz aylarında Türkiye'nin Libya ile imzaladığı anlaşmaya karşılık olarak, 6 Ağustos 2020'de Mısır ve Yunanistan arasında "Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması" imzalanmıştır. Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY tarafından üçüncü ülkelerin katılımıyla yürütülen askeri tatbikatlara katılan Mısır'ın bu iki ülkeyle kurduğu ilişkiler Türkiye ile ilişkilere olumsuz yansımaktadır. Nitekim, en son Ekim 2022'de Türkiye ve Libya arasında 2019 mutabakatının devamını niteliğinde imzalanan hidrokarbon arama anlaşmasına, Mısır da Yunanistan'la birlikte tepki göstermiş ve söz konusu anlaşmanın "hukuksuz" olduğunu ifade etmiştir.⁹³ Türkiye'nin Suudi Arabistan, İsrail, BAE gibi bölge ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirme yönünde attığı adımlar Mısır'da da kendisini göstermiştir. Mayıs ve Eylül 2021'de iki ülkenin dışişleri yetkilileri Kahire ve Ankara'da istikşafi görüşmeler gerçekleştirmiş, iki ülke dışişleri bakanları da telefonla görüşmüştür.⁹⁴ 23 Kasım 2022'de Doha'da Dünya Kupası açılışında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Sisi ile bir araya gelerek tokalaşmış ve akabinde Erdoğan Mısır'la ilişkilerin düzeltilebileceği yönünde açıklamalar yapmıştır.⁹⁵ Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkilerin düzelmesine ilişkin gelişmeler ve Erdoğan-Sisi görüşmesi Yunanistan tarafından endişeyle karşılanmıştır. Buna cevaben, Yunan yetkililer kısa bir süre sonra Mısır'ı ziyaret ederek iki ülke arasında bir dizi anlaşma imzalanmasını sağlamışlardır.⁹⁶ Dolayısıyla, Türkiye ve Mısır ikili ilişkilerindeki gelecekte yaşanacak gelişmelerde Yunanistan'ın tutumu ve Mısır'la kurduğu ilişkilerin de önemli bir faktör olacağını ifade edebilmek mümkündür.

İSRAİL

Filistin meselesi bağlamında iki ülke arasında yaşanan Davos ve alçak koltuk krizi, Mavi Marmara baskını, Türkiye'nin Hamas ile ilişkileri gibi nedenlerle Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler çok uzun süredir düşük seviyede devam etmektedir. ABD'nin 2018'de Kudüs'te büyükelçilik açma kararı ve ardından yaşanan protestolarda İsrail hükümetinin Filistinli göstericilere aşırı güç kullanımının Türkiye tarafından sert bir dille kınaması da ilişkileri daha da kötüleştirmiştir. İki ülke arasında uzunca süredir devam eden sorunlar İsrail'in özellikle Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY ile yakın ilişkiler kurmasını beraberinde getirmiş ve taraflar bölgedeki enerji potansiyelinin değerlendirilebilmesi amacıyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kuruluşuna da liderlik etmiştir. Her ne kadar Türkiye ve İsrail arasında 2021 itibarıyla yumuşama eğilimleri görülmeye başlansa da Filistin sorununa ek olarak artık Doğu Akdeniz'de kurulan ittifaklar ve işbirliklerinin de belirleyici rol oynayacağı aşıkardır. İki ülke arasındaki yakınlaşma girişimleri çerçevesinde 9 Mart 2022'de İsrail Devlet Başkanı Isaac Herzog'un Ankara'yı ziyareti, 14 yılın ardından liderler seviyesinde gerçekleşen ilk ziyaret olması bakımından önemlidir. Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 24-25 Mayıs 2022'de İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret, 15 senenin ardından dışişleri bakanı seviyesindeki ilk ziyaret olmuştur. Ağustos 2022'de diplomatik ilişkilerin en üst düzeyde yeniden tesisine karar verilmiş ve akabinde karşılıklı olarak büyükelçiler atanmıştır. Son olarak aralık ayında yaptığı bir açıklamada İsrail Başbakanı Netanyahu, "Erdoğan ile ilişkilerinin düzeldiğini" ifade etmiştir.⁹⁷

SONUÇ

IstanPol Dış Politika Programı kapsamında hazırlanan bu raporda özet olarak ortaya koyulmaya çalışıldığı üzere, Türkiye'nin özellikle yakın çevresinde müdahil olduğu geleneksel veya dönemsel sorunlar sayıca çok fazladır. Uyuşmazlık alanları her ne kadar Türk dış politikasını doğrudan ilgilendiren konular olsa da son yıllarda geçişkenliklerin arttığı ve sınırların ortadan kalktığı iç-dış politika ayrımı düşünüldüğünde önümüzdeki dönemde kısa ve orta vadede de karar alıcıları meşgul etmeye devam edecek niteliktedir.

Sorunların sayıca fazlalığı ve çeşitliliği zaman zaman izlenen politikalarda birbirile örtüşen veya çelişen hususları da gündeme getirmektedir. Örneğin, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali konusunda Türkiye başta NATO müttefikleri olmak üzere diğer Batılı ülkelerle benzer eleştirel bir tutum izlemesine rağmen, Rusya ile devam eden yakın ilişkileri ve ülkeye yönelik uygulanan yaptırımları uygulamaması zaman zaman eleştirilere neden olmaktadır. Türkiye'nin çok kutupluluğa uygun bir dış politika izlediği, bu çerçevede bir yandan Rusya'yla dengeli bir ilişki yürütürken, diğer yandan gerek NATO ile Rusya arasında gerekse de çatışan taraflar arasında arabulucu rolü oynamak istemesi risk ve fırsatları bir arada bünyesinde barındırmaktadır. Tahıl koridoru oluşturulmasında Türkiye'nin oynadığı rol müttefikleri tarafından takdirle karşılanırken, diğer taraftan Rusya konusunda yaptırımlara uymaması müttefikleriyle ilişkilerinde problemlere neden olmaktadır. Benzer şekilde, ABD ile mevcut sorunlarını çözmeye çalışırken, Rusya-Ukrayna savaşı sonrası ortaya yeni gündem maddesi olarak çıkan İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üyelikleri konusundaki çekimser tutumu dolayısıyla yine müttefikler tarafından eleştirilere maruz kalmaktadır. Türk-Amerikan ilişkile-

rindeki sorunların varlığı ve tarafların bunları çözmek konusunda göstereceği samimiyet ilişkilerin geleceğini belirlemesi bakımından önemli olacaktır.

Diğer taraftan, yaklaşmakta olan seçimler ile ülkenin yaşadığı ekonomik zorlukların da etkisiyle Türkiye'nin uzun süredir ilişkilerinin gergin olduğu birçok ülkeyle yakınlaşma yönünde girişimlere başladığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Mısır, Suriye ve Ermenistan ile uzun süredir sorunlu seyreden ilişkileri düzeltme konusunda adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail ile görece somut sonuçlar elde edilebilmiş olsa da Mısır ve Suriye ile henüz net bir yakınlaşma sağlanamamıştır. İkili ilişkilerin yeniden tesis edilmesinde, Türkiye'nin özellikle Arap isyanları sonrası izlediği politikalar dolayısıyla oluşan yeni dengelerin etkisinin de artık belirleyici bir faktör olacağı görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kötüleşen ve çoğu örnekte durma noktasına gelen ikili ilişkileri sonrasında Doğu Akdeniz Bölgesi'nde oluşan yeni dinamiklerin, yukarıda ifade edildiği üzere, ikili ilişkilere doğrudan yansımaları olacaktır. Nitekim, Mısır, İsrail ve BAE ile ikili ilişkilerin iyileştirilmesi girişimlerinde görüldüğü üzere, söz konusu ülkelerle yaşanan mevcut sorunlara ek olarak artık Yunanistan ve GKRY ile bu ülkeler arasında kurulan ilişkilerin yaratacağı etkinin de hesaba katılması gerekecektir. Benzer şekilde, Ermenistan ile yürütülen müzakere sürecinde de görüldüğü üzere, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi konusunda Türkiye açısından bir sorun olmasa dahi sürecin başarısının Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine bağlı olduğu her fırsatta dile getirilmektedir.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde iyileşme girişimleri umut vaat ederken, diğer taraftan 2023 yılında yapılması planlanan genel seçimlerin de etkisiyle son aylarda tekrar gerilen Yunanistan ile ilişkilerinde daha sert bir tutum takındığı görülmektedir. Benzer bir durum durma seviyesine gelen ve işlemsel olarak ilerleyen Türkiye-AB ilişkileri için de geçerlidir, nitekim her iki tarafın da ilişkileri düzeltme konusunda aktif bir çabaları olmadığı görülmektedir. Kıbrıs konusunda ise sürece dahil aktörlerin neredeyse tamamında seçim atmosferine girilmesi nedeniyle bu konuda bir gelişme sağlanmasını beklemek kısa vadede çok gerçekçi değildir.

Türkiye'nin Haziran 2023'te planlanan seçimler sonrasında nasıl bir dış politika izleyeceği sadece Türkiye'nin iç dinamikleriyle değil, aynı zamanda uluslararası politikada özellikle müttefik ülkelerin Türkiye'yi nereye konumlandıklarıyla da yakından ilişkilidir. Seçimler arifesinde sinyalleri görülmeye başlanan geleneksel dış politika öncelikleri ve ilkeleri çerçevesinde belirlenen siyasi tercihlerin seçim sonrasında kurumsallaştırılabilmesi dış politikadaki gündem maddelerinin azalmasını da beraberinde getirecektir.

NOTLAR

- 1 Cihan Dizdaroğlu ve Pınar Sayan, “Türkiye’nin Dış Politikasında Öne Çıkan Uyuşmazlıklar”, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, 11 Haziran 2021, https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/c80586_5b-b3f04407c5450d873eb26988cc384d.pdf.
- 2 1960’ta Kıbrıs’ta kurulan ortaklık devletinden Kıbrıslı Türklerin dışlanması nedeniyle Türkiye, uluslararası toplum tarafından “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak tanınan yönetimi tanımamakta ve diplomatik ilişki kurmamaktadır. Bu çerçevede, adanın güneyinde yer alan yönetim için “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi” ifadesi kullanılmaktadır.
- 3 “Cumhurbaşkanlığı Özel Temsilcisi Ergün Olgun Cenevre’deki toplantıları değerlendirdi”, Kıbrıs Postası, 5 Ekim 2021, <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/cumhurbaskanligi-ozel-temsilcisi-ergun-olgun-cenevredeki-toplantilari-h119281.html>.
- 4 Elias Hazou, “Presidential election buzz surrounds negotiator’s resignation”, Cyprus Mail, 18 Nisan 2022, <https://cyprus-mail.com/2022/04/18/presidential-election-buzz-surrounds-negotiators-resignation/>.
- 5 Nicolas Parakas, “UN Secretary General remains committed to restarting Cyprus talks”, Cyprus Mail, 17 Kasım 2022, <https://cyprus-mail.com/2022/11/17/un-secretary-general-remains-committed-to-restarting-cyprus-talks/>; “Cumhurbaşkanı Tatar TAK’a konuştu: Kilit, egemen eşitliğimizdir”, Havadis, 17 Kasım 2022, <https://www.havadiskibris.com/cumhurbaskani-tatar-taka-konustu-kilit-egemen-esitligimizdir/>.
- 6 “Ertuğruloğlu: BM bize saygı duyuyorsa, bizimle bu anlaşmayı yapması lazım”, BRT, 6 Ekim 2022, <https://brtk.net/ertugruloglubm-bize-saygi-duyuyorsa-bizimle-bu-anlasmayi-yapmasi-lazim/>.
- 7 Söz konusu proje kapsamında Akdeniz’den geçecek su altı elektrik kablosu döşenerek bölgede yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak üretilen enerjinin Avrupa’ya iletilmesi hedeflenmektedir.
- 8 Türkiye, 3 Ekim 2022’de Libya hükümetiyle 2019’da imzalanan “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının” devamı niteliğinde yeni bir hidrokarbon işbirliği mutabakatına imza atmıştır. Detaylar için bkz. Derya Gülnaz Özcan, “Türkiye ve Libya’nın hidrokarbon alanında mutabakat muhtırası Atina’da endişe yarattı”, Anadolu Ajansı, 11 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ve-libyanin-hidrokarbon-alaninda-mutabakat-muhtirasi-atinada-endise-yaratti/2708470>.
- 9 İki toplum ve liderler arasındaki güven bunalımı için bkz. “Türkiye’nin Dış Politikasında Öne Çıkan Uyuşmazlıklar”, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.
- 10 “Biden ile Erdoğan arasında ilk telefon görüşmesi gerçekleşti”, DW Türkçe, 23 Nisan 2021, <https://www.dw.com/tr/biden-ile-erdogan-arasinda-ilk-telefon-gorusmesi-gerceklesti/a-57319382>.
- 11 Hasan Gögüş, “NATO’da Türkiye’yi bekleyen kriz kapıda”, YetkinReport, 22 Ekim 2022, <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-gogus/nato-da-turkiye-yi-bekleyen-kriz-kapida,37163>.
- 12 “Macaristan, Finlandiya ve İsveç’in NATO üyelikleri için meclis onayını erteledi”, T24, 25 Kasım 2022, <https://t24.com.tr/haber/macaristan-finlandiya-ve-isvec-in-nato-uyelikleri-icin-meclis-onayini-erteledi,1074788>.

- 13 Gönül Tol (2020) “CAATSA Yaptırımlarının Ardından: Biden Yönetiminde Türkiye-ABD İlişkilerinin Geleceği”, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, Politika Notu, <https://www.istanpol.org/post/caatsa-yaptirimlarinin-ardindan-biden-yonetiminde-turkiye-abd-iliskilerinin-gelecegi>.
- 14 Hasan Gögüş, “NATO’da Türkiye’yi bekleyen kriz kapıda”, YetkinReport, 22 Ekim 2022, <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-gogus/nato-da-turkiye-yi-bekleyen-kriz-kapida,37163>.
- 15 Serhat Güvenç, “Yunanistan’ın acelesi ne?”, Medyascope, 4 Eylül 2022, <https://medyascope.tv/2022/09/04/serhat-guvenç-yazdi-yunanistanin-acelesi-ne/>; Nihat Kökmen, “S-300 Radar Kilidinin Nihai Hedefinde Ne Olabilir?”, EDAM, 7 Eylül 2022, <https://edam.org.tr/s-300-radar-kilidinin-nihai-hedefinde-ne-olabilir/>.
- 16 “KKTC’den ABD’nin GKRY’ye yönelik silah ambargosunu kaldırma kararına tepki”, Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcden-abdnin-gkryye-yonelik-silah-ambargosunu-kaldirma-kararina-tepki/2687500>.
- 17 “Soylu: ABD’nin taziyesini kabul etmiyoruz, reddediyoruz”, Gazete Duvar, 14 Kasım 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/soylu-abdnin-taziyesini-kabul-etmiyoruz-reddediyoruz-haber-1589150>.
- 18 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Yunanistan’ın Ege’deki uyuşmazlıkların çözümüne zemin hazırlamak amacıyla iki ülke yetkilileri arasında 12 Mart 2002’de başlatılan istikşafi (exploratory) görüşmeler için -özellikle Doğu Akdeniz sonrası yaşanan krizle birlikte- artık “istikşafi (consultative) görüşmeler” adını tercih etmektedir.
- 19 Türkiye-Yunanistan arasında Mayıs 2010’da kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi çerçevesinde bugüne kadar iki ülke heyetleri dört kez bir araya gelirken, bu işbirliği konseylerinin sonuncusu 8 Mart 2016’da İzmir’de gerçekleştirilmiştir.
- 20 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Miçotakis’le görüştü”, NTV, 13 Mart 2022, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-yunanistan-basbakani-micotakisle-gorustu,QEcjEFL9WUifYt-BEzo4Lw>.
- 21 Yunanistan Başbakanının 17 Mayıs 2022 tarihinde ABD Kongresi’nde yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. “Prime Minister Kyriakos Mitsotakis’ address to the Joint Session of the U.S. Congress”, <https://primeminister.gr/en/2022/05/17/29339>.
- 22 “Erdoğan: Artık benim için Miçotakis diye birisi yok”, Cumhuriyet, 23 Mayıs 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogan-artik-benim-icin-micotakis-diye-birisi-yok-1939068>.
- 23 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Vakti saati geldiğinde bir gece ansızın gelebiliriz”, TRT Haber, 6 Eylül 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-vakti-saati-geldiginde-bir-gece-ansizin-gelebiliriz-706772.html>.
- 24 “BM Genel Kurulu’nda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan tahrik siyasetini bırakmalı, işbirliği ve dayanışma çağrılarımıza kulak vermeli”, T24, 20 Eylül 2022, <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-bm-genel-kurulu-na-hitap-ediyor,1060710>.
- 25 “Prime Minister Kyriakos Mitsotakis’ speech at the 77th UN General Assembly”, <https://primeminister.gr/en/2022/09/23/30248>.
- 26 Serhat Güvenç, “Yunanistan’ın acelesi ne?”, Medyascope, 4 Eylül 2022, <https://medyascope.tv/2022/09/04/serhat-guvenç-yazdi-yunanistanin-acelesi-ne/>.
- 27 “70+ violations of Greek airspace by Turkish fighter jets, naval cooperation aircraft and UAVs”, Greek City Times, 11 Mayıs 2022, <https://greekcitytimes.com/2022/05/11/greek-airspace-turkish-fighter-jets/>.
- 28 “Hulusi Akar’dan Yunanistan ve Fransa anlaşmasına tepki: Gereken ne tedbir varsa aldık, alıyoruz”, Cumhuriyet, 8 Ekim 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/hulusi-akardan-yunanistan-ve-fransa-anlasmasi-na-tepki-gereken-ne-tedbir-varsa-aldik-aliyoruz-1875272>.

- 29 “The Entire France-Greece Defense and Security Agreement”, Greek Reporter, 28 Eylül 2021, <https://greekreporter.com/2021/09/28/the-entire-france-greece-defense-and-security-agreement/>.
- 30 Cihan Dizdaroğlu, “Greek-Turkish Relations at the Crossroads: Cooperation or Rivalry?”, İstanPol, 16 Kasım 2021, <https://www.istanpol.org/post-yol-ayrim-ndaki-turk-yunan-i-liskileri-i-birligi-mi-rekabet-mi>.
- 31 Avrupa Komisyonu, “Türkiye 2022 Report”, 12 Ekim 2022, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2022-10/Türkiye%20Report%202022%20%281%29.pdf>.
- 32 “BM Genel Kurulu’nda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan tahrik siyasetini bırakmalı, işbirliği ve dayanışma çağrılarımıza kulak vermeli”, T24, 20 Eylül 2022, <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-bm-genel-kurulu-na-hitap-ediyor,1060710>.
- 33 Muhammet Tarhan ve Behlül Çetinkaya, “Türkiye-Libya deniz yetki anlaşması, her iki ülkenin egemenlik haklarını korudu”, Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-her-iki-ulkenin-egemenlik-haklarini-korudu/2748607>.
- 34 “Türkiye-Libya hidrokarbon anlaşmasına Yunanistan ve Mısır’dan tepki”, BBCNews Türkçe, 10 Ekim 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo>.
- 35 Yunanistan ile Türkiye arasında ‘azınlıklar’ gerilimi, Euronews, 23 Temmuz 2022, <https://tr.euronews.com/2022/07/23/yunanistan-ile-turkiye-arasinda-azinliklar-gerilimi>.
- 36 Avrupa Komisyonu, “Türkiye 2022 Report”, 12 Ekim 2022, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2022-10/Türkiye%20Report%202022%20%281%29.pdf>.
- 37 “AB, Rusya’ya yaptırımların delinmesi konusunda Türkiye’yi uyardı”, BBC Türkçe, 7 Ekim 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjl82j1n5yko>.
- 38 Sinem Akgül Açıkmeşe, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği”, UİK Panorama, 24 Kasım 2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/11/24/saa/>.
- 39 Çiğdem Nas, “AB ile Pozitif Gündem: İlişkileri Canlandırmak için Fırsat Olabilir Mi?”, UİK Panorama, 2 Kasım 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/02/ab-ile-pozitif-gudem-iliskileri-canlandirmak-icin-firsat-olabilir-mi/>.
- 40 “Partilerin sığınmacı politikası: Kim ne vadediyor?” Diken, 26 Eylül 2022, <https://www.diken.com.tr/partilerin-siginmaci-politikasi-kim-ne-vadediyor/>.
- 41 “Russia’s military build-up near Ukraine is different this time, say experts”, Euronews, 24 Kasım 2021, <https://www.euronews.com/my-europe/2021/11/24/russia-s-military-build-up-near-ukraine-is-different-this-time-say-experts>.
- 42 “Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı, 10 Mart 2022”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.tr.mfa>.
- 43 “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Ukrayna ve Rusya arasındaki ateşkes Türkiye sayesinde olur”, NTV, 23 Eylül 2022, <https://www.ntv.com.tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-ukrayna-ve-rusya-arasindaki-ateskes-turkiye-sayesinde-olur,PEX8DfJrQ0mKv16cUFia2Q>.
- 44 “Ukraine, Russia sign separate agreements with Turkey, UN on grain passage through Black Sea”, The Kyiv Independent, 22 Temmuz 2022, <https://kyivindependent.com/news-feed/ukraine-russia-sign-separate-agreements-with-turkey-un-on-grain-passage-through-black-sea>.
- 45 “No: 62, 24 Şubat 2022, Rusya Federasyonu Tarafından Ukrayna’ya Yönelik Başlatılan Askeri Operasyon Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Şubat 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-62_-rusya-federasyonu-tarafindan-ukrayna-ya-yonelik-baslatilan-askeri-operasyon-hk.tr.mfa.
- 46 Örneğin savaşın başlangıcından bir süre önce Cumhurbaşkanı Erdoğan ile telefonda görüşen Putin, Ukrayna’nın Türkiye tarafından üretilen Bayraktar marka SİHA’ların da kullanımı dahil üzere yürüttüğü askeri

- faaliyetlerin barışı tehdit ettiğini ifade etmiştir. Bkz. “Turkish, Russian presidents discuss regional issues, bilateral ties”, TRT World, 3 Aralık 2021, <https://www.trtworld.com/turkey/turkish-russian-presidents-discuss-regional-issues-bilateral-ties-52292>.
- 47 Murat Yetkin, “Putin’in tehdidi, dünya savaşı riski ve Türkiye”, Yetkin Report, 22 Eylül 2022, <https://yetkinreport.com/2022/09/22/putinin-tehdidi-dunya-savasi-riski-ve-turkiye/>.
- 48 “Tahıl koridoru anlaşması: Beyaz Saray ve AB, İstanbul’daki anlaşmayı ‘memnuniyetle’ karşıladı”, BBC Türkçe, 22 Temmuz 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62261317>.
- 49 Tahıl koridoru anlaşması sonrasında BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Cumhurbaşkanı Erdoğan’a süreçteki kolaylaştırıcılığı için teşekkür etmiş, ABD Başkanı Biden da Endonezya’da Cumhurbaşkanı Erdoğan’la yaptıkları görüşmede “küresel gıda güvenliğinin iyileştirilmesi için kritik önemde olan anlaşma için Erdoğan’a teşekkürlerini iletmiştir. Bkz. “Secretary-General’s remarks on Signing of Black Sea Grain Initiative”, United Nations, 22 Temmuz 2022, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2022-07-22/secretary-generals-remarks-signing-of-black-sea-grain-initiative>; “Biden thanks Erdoğan for efforts on grain deal”, Hurriyet Daily News, 15 Kasım 2022, <https://www.hurriyetdailynews.com/erdogan-saudi-crown-prince-hold-talks-on-sidelines-of-g-20-summit-178519>.
- 50 “No: 292, 21 Eylül 2022, Ukrayna’nın Rus Kontrolü Altındaki Bazı Bölgelerinde Tek Taraflı Referandumlar Düzenlenmesine Yönelik Girişimler Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Eylül 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_292_ukrayna-nin-rus-kontrolu-altindaki-bazi-bolgelerinde-tek-tarafli-referandumlar-duzenlenmesine-yonelik-girisimler-hk.tr.mfa.
- 51 Serhat Güvenç, “Yunanistan’ın acelesi ne?”, Medyascope, 4 Eylül 2022, <https://medyascope.tv/2022/09/04/serhat-guven-yazdi-yunanistanin-acelesi-ne/>.
- 52 “Clashes erupt in Libya after rival PM’s attempt to seize capital fails”, Financial Times, 17 Mayıs 2022, <https://www.ft.com/content/f768b482-fec4-4a12-8d47-2d9acdd3f414>.
- 53 “Libyan prime minister expresses readiness to hold national election”, Global Times, <https://www.globaltimes.cn/page/202211/1280820.shtml>.
- 54 Ahmet Hüsrev Çelik, “Libya’da tekrar başlayan çatışmalar ve Türkiye’nin barış çabaları”, Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libyada-tekrar-baslayan-catismalar-ve-turkiyenin-baris-cabaları/2684715>; “Saleh: My visit to Ankara is very fruitful, to restore relations to highest level”, The Libya Observer, 4 Ağustos 2022, <https://libyaobserver.ly/news/saleh-my-visit-ankara-very-fruitful-restore-relations-highest-level>.
- 55 Fehim Taştekin, “Libya differences stall Turkey-Egypt fence-mending”, Al-Monitor, 3 Kasım 2022, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/11/turkey-egypt-reconciliation-prospects-dim-over-libya>.
- 56 “Statement by the Special Representative of the Secretary-General for Libya and Head of the United Nations Support Mission in Libya, Mr. Abdoulaye Bathily”, 3 Aralık 2022, <https://unsmil.unmissions.org/statement-special-representative-secretary-general-libya-and-head-united-nations-support-mission>.
- 57 Anayasa’nın 92’nci maddesi uyarınca, 2 Ocak 2020 tarihli ve 1238 sayılı TBMM Kararıyla verilen ve 22 Aralık 2020 tarihli ve 1273 sayılı TBMM Kararıyla 2 Ocak 2021’den itibaren 18 ay uzatılan iznin süresinin 2 Temmuz 2022’den itibaren 18 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir. Bkz. “Libya tezkeresi Meclis’ten geçti”, Türkiye, 21 Haziran 2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/libya-tezkeresi-meclisten-gecti-875955>.
- 58 “IRINI: Turkey refused inspection of ships in Libya for seventh time”, The Libya Observer, 21 Mayıs 2022, <https://libyaobserver.ly/inbrief/irini-turkey-refused-inspection-ships-libya-seventh-time>.
- 59 “Statement of European Council President Charles Michel following the Second Trilateral Meeting with President Ilham Aliyev and Prime Minister Nikol Pashinyan” European Council, 6 Nisan 2022 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/06/statement-of-european-council-president-charles-michel-following-the-second-trilateral-meeting-with-president-ilham-aliyev-and-prime-minister-nikol-pashinyan/>.

- 60 Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan arasında 1992'de ülkeler arasında işbirliğinin artırılması ve tehditlere karşı ortak mücadele yürütülmesini içeren Kolektif Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma çerçevesinde sağlanan işbirliği 2002'de kurumsallaşarak Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne dönüşmüştür. Halihazırda üyeler arasında Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Belarus ve Ermenistan bulunmaktadır.
- 61 "Russian Foreign Minister Lavrov: OSCE Minsk Group Ceased Its Activities" CaspianNews, 25 Haziran 2022 <https://caspiannews.com/news-detail/russian-foreign-minister-lavrov-osce-minsk-group-ceased-its-activities-2022-6-25-0/>.
- 62 "Erdoğan, Paşinyan'la görüştü: 'Ermenistan'la tam normalleşme hedefine ulaşacağımıza inanıyorum" BBC Türkçe, 6 Ekim 2022 <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyxyrgvzerqo>.
- 63 "Pashinyan: The Peace Agenda Has No Alternative For Us, Despite All The Difficulties And Hardships", KarabakhSpace.eu, 15 Nisan 2022, <https://karabakhspace.com/news/pashinyan-peace-agenda-has-no-alternative-us-despite-all-difficulties-and-hardships>
- 64 "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Her zaman can Azerbaycan'ın yanındayız. Can Azerbaycan hiçbir zaman yalnız değildir." Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2022 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakani-cavusoglu-her-zaman-can-azerbaycan-in-yanindayiz-can-azerbaycan-hicbir-zaman-yalniz-degildir/2683619>
- 65 "Syria's Assad visits UAE in first trip to Arab state since 2011" Aljazeera, 18 Mart 2022 <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/18/syrias-assad-visits-uae-in-first-trip-to-arab-state-since-2011>
- 66 "Cholera situation report 10 November 2022", UNICEF, 10 Kasım 2022 <https://www.unicef.org/syria/reports/cholera-situation-report-10-november-2022>.
- 67 Bkz. Cihan Dizdaroğlu ve Pınar Sayan. (2021) "Türkiye'nin dış politikasında öne çıkan uyuşmazlıklar" İstanPol & HBS, <https://www.istanpol.org/post-turkiye-nin-dis-politikas-nda-one-c-kan-uyu-mazli-klar>.
- 68 "Bakan Koca: Gaziantep'e havan topu saldırısında biri çocuk, 2 vatandaşımız hayatını kaybetti" BBC Türkçe, 21 Kasım 2022 <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjr28yq42n5o>.
- 69 "Derik, Sincar ve Karacak bölgelerine icra edilen Kış Kartalı hava harekati hakkında açıklama" Milli Savunma Bakanlığı, 1 Şubat 2022 <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/122022-85544>.
- 70 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Suriye'ye yeni operasyon sinyali", BBC Türkçe, 23 Mayıs 2022 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61556720>; "Erdoğan'dan Suriye'nin kuzeyine operasyon sinyali", DW Türkçe, 1 Haziran 2022, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-suriyenin-kuzeyine-operasyon-sinyali/a-61996343>.
- 71 "ABD'den Erdoğan'a yanıt: Suriye'de operasyona karşıyız", DW Türkçe, 1 Haziran 2022 <https://www.dw.com/tr/abdden-erdo%C4%9Fana-yan%C4%B1t-suriyede-operasyona-kar%C5%9F%C4%B1y%C4%B1z/a-62002219>; "Tahran zirvesi: Tahıl koridoru ve Suriye operasyonu konularında hangi sonuçlar çıktı?" BBC Türkçe, 20 Temmuz 2022 <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51djg05q4xo>.
- 72 "Türkiye'de son 10 yılda düzenlenen büyük saldırılar", BBC Türkçe, 14 Kasım 2022 <https://www.bbc.com/turkce/articles/clmgndprxg8o>.
- 73 "Son dakika: Erdoğan'dan Esad ile görüşme olur mu? sorusuna yanıt" Cumhuriyet, 23 Kasım 2022 <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-dakika-erdogandan-esad-ile-gorusme-olabilir-mi-sorusuna-yanit-2005448>; "Reuters: Esad, Erdoğan ile görüşmeyi reddetti", Medyascope, 2 Aralık 2022, <https://medyascope.tv/2022/12/02/reuters-esad-erdogan-ile-gorusmeyi-reddetti/>.
- 74 "Türkiye'deki Suriyeli sayısı Ekim 2022" Mülteciler Derneği <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- 75 Türk kamuoyunun sığınmacılara yönelik bakış açısı için bkz. Pınar Sayan, Cihan Dizdaroğlu ve Edgar Şar, "Türkiye'de Dış Politikaya Yönelik Yaklaşımlar ve Algılar 2022", İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü ve Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 16 Ekim 2022, <https://istanpol.org/post-turkiye-de-dis-politika-ya-yonelik-yaklasim-ve-algilar-2022>.

- 76 “Crisis Watch” International Crisis Group <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/database?location%5B%5D=83>.
- 77 “Afrin’de Türk şirketine ‘zam’ protestosu: Bina ateşe verildi” Gazete Duvar, 4 Haziran 2022 <https://www.gazeteduvar.com.tr/afrinde-turk-sirketine-zam-protestosu-bina-atese-verildi-haber-1567786>
- 78 “Crisis Watch” International Crisis Group <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/database?location%5B%5D=83>.
- 79 “Derik, Sincar ve Karacak bölgelerine icra edilen Kış Kartalı hava harekatı hakkında açıklama” Milli Savunma Bakanlığı, 1 Şubat 2022 <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/122022-85544>.
- 80 “Irak Zaho’daki saldırı sonrası ulusal yas ilan etti, Çavuşoğlu ‘sivillere yönelik saldırımız olmamıştır’ dedi” BBC Türkçe, 20 Temmuz 2022 <https://www.bbc.com/turkce/articles/czr3938mkpmo>; “No: 231, 20 Temmuz 2022, Irak’ın Dohuk Vilayeti’nde Gerçekleştirilen Saldırı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-231_-irak-in-dohuk-vilayeti-nde-gerceklestirilen-saldiri-hk.tr.mfa.
- 81 “MİT Başkanı Fidan, Bağdat’ta: Irak ve İKBY yetkilileriyle biraraya geldi” Gazete Duvar, 11 Eylül 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/mit-baskani-fidan-bagdatta-irak-ve-ikby-yetkilileriyle-bir-araya-geldi-haber-1580798>
- 82 “Türkiye’de son 10 yılda düzenlenen büyük saldırılar”, BBC Türkçe, 14 Kasım 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/clmgndprxg8o>.
- 83 Bkz. Bobseine, H. (2022). “Iraq: A crisis of elite, consensus-based politics turns deadly” MEI, <https://www.mei.edu/publications/iraq-crisis-elite-consensus-based-politics-turns-deadly>.
- 84 Çağıl Kasapoğlu, “Müslüman Kardeşler ve Türkiye: Rakip mi, müttefik mi?”, BBC Türkçe, 21 Kasım 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121121_muslim_brotherhood_turkey_analysis.
- 85 “Cumhurbaşkanı Erdoğan Kaşıkçı cinayetinin ayrıntılarını açıkladı” TRT Haber, 23 Ekim 2018. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-kasikci-cinayetinin-ayrintilarini-acikladi-390590.html>; “Kaşıkçı cinyeti-Muhammed bin Selman: Benim gözetimim altında oldu” BBC Türkçe, 26 Eylül 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49839501>.
- 86 “Suudilerin Türkiye’ye ambargosu resmileşti”, Cumhuriyet, 27 Eylül 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ambargo-resmilesti-1769134>.
- 87 “Sayın Bakanımızın Suudi Arabistan Krallığı’nı ziyareti”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10-11 Mayıs 2021, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suudi-arabistan-kralligini-ziyareti.tr.mfa>.
- 88 “Suudi Arabistan: Türkiye ile doğrudan yatırımın teşviki için görüşüyoruz”, Haber Türk, 8 Kasım 2022, <https://www.haberturk.com/suudi-arabistan-turkiye-ile-dogrudan-yatirim-in-tesviki-icin-gorusuyoruz-3536919-ekonomi>.
- 89 “Soylu’nun Birleşik Arap Emirlikleri ziyareti ‘BAE, ABD ile birlikte 15 Temmuz darbesinin failidir’ sözlerini yeniden gündeme getirdi” T24, 29 Kasım 2022, <https://t24.com.tr/video/soylu-nun-birlesik-arap-emirlikleri-ziyareti-bae-abd-ile-birlikte-15-temmuz-darbesinin-failidir-sozlerini-yeniden-gundem-oldu,51115>.
- 90 “BAE’den ‘yatırım’ çıkarması: ‘Heyecan verici fırsatlar...’, Cumhuriyet, 13 Temmuz 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/baeden-yatirim-cikarmasi-heyecan-verici-firsatlar-1957687>.
- 91 “Mısır’ın cumhurbaşkanı darbeci Sisi değil, Mursi’dir” Anadolu Aajansı, 20 Mayıs 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirin-cumhurbaskani-darbeci-sisi-degil-mursidir/45399>.
- 92 “Egypt accuses Turkey of ‘embrace and support of the Muslim Brotherhood”, The Arab Weekly, 29 Şubat 2019, <https://the arabweekly.com/egypt-accuses-turkey-embrace-and-support-muslim-brotherhood>.
- 93 “Greece and Egypt call Turkish-Libyan gas deal ‘illegal’”, Greek Reporter, 23 Kasım 2022, <https://greekreporter.com/2022/11/23/greece-egypt-turkey-libya/>.

- 94 “Türkiye-Egypt rapprochement continues gradually” Daily Sabah, 2 Eylül 2022, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkiye-egypt-rapprochement-continues-gradually>.
- 95 “Sisi’yle tokalaşan Erdoğan’dan Mısır açıklaması: Yeniden niye başlamasın?”, BBC Türkçe, 21 Kasım 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cq15kq25k47o>.
- 96 “Türkiye-Mısır yaklaşması Doğu Akdeniz’de enerji denklemini nasıl etkileyecek?”, BBC Türkçe, 29 Kasım 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c90yke2xxvdo>.
- 97 “Netanyahu: Erdoğan bana 6 saatte bir Hitler derdi, ilişkilerimiz düzeldi”, Gazete Duvar, 2 Aralık 2022 <https://www.gazeteduvar.com.tr/netanyahu-erdogan-bana-6-saatte-bir-hitler-derdi-iliskilerimiz-duzeldi-haber-1591882>.

İSTANPOL
İSTANBUL
POLİTİK ARAŞTIRMALAR
ENSTİTÜSÜ

www.istanpol.org [istanpolinst](https://twitter.com/istanpolinst) [istanpolinstitute](https://www.facebook.com/istanpolinstitute)